

**Gondolatok az erdélyi úrbérkérdésről egy államférfi és egy
jogtudós tollából, Wesselényi Miklós Dósa Elekkel folytatott
levelezése alapján**

Készítette: Nagy Péter

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
1.1. Az erdélyi úrbérkérdés jogi természete	3
1.2. Az erdélyi úrbérkérdés és Dósa Elek a történetírásban	5
2. Wesselényi Miklós és Dósa Elek kapcsolata	8
2.1. A harmincas évek lendületében	8
2.2. A 1842-es hírlapi vita	10
2.2.1. 1841-1843-as országgyűlés.....	10
2.2.2. Vita az Erdélyi Hiradó hasábjain	11
2.2.3. Dósa és Wesselényi levelezése a vitáról	13
2.3. A szabadságharc leveréséig	15
3. Az erdélyi úrbér feletti vélemények	18
3.1. Dósa Elek, a jogtudós	19
3.1.1. Jogdogmatikai megközelítés	19
3.1.2. Dósa Elek programja.....	22
3.1.3. Az úrbérkérdés a székely kiváltságok tükrében.....	24
3.2. Wesselényi Miklós, az államférfi	27
3.2.1. Az úrbér, mint az egyetlen megoldás	27
3.2.2. Az 1846-1847-es időszak	30
4. Befejezés	32
4.1. Az úrbérkérdés sorsa	32
4.2. Összegzés.....	33
5. Források.....	35
5.1. Szakirodalom	35
5.2. Elsődleges források.....	38
5.2.1. Egykorú folyóiratokból.....	38
5.2.2. Levéltári, kéziratári anyagok	39

1. Bevezetés

Az erdélyi úrbér kérdése nem azonos a magyarországiéval, attól meglehetősen eltérő utat járt be. Erdély a mohácsi csatát megelőző évszázadok során Magyarországtól elkülönült közigazgatási egységet képezett. Ennek okai és e terület állam- és jogfejlődésének vizsgálata nem lehet ezen dolgozat témája, azonban szükségesnek tartom, hogy még a tudományos hipotézis megfogalmazása előtt röviden szóljak a reformkori erdélyi úrbérügy előzményeiről. Az erdélyi úrbérkérdés történetének áttekintése hozzájárul tárgyunk jobb megértéséhez, Dósa Elek szerepének és az 1842-es hírlapi vita jelentőségének feltárásához.

A dolgozat legfontosabb megállapításai az itthoni és (a javarészt feltáratlan és eddig ismeretlen) erdélyi levéltári forrásokra épülnek. A legfontosabb archivált forrásom a Wesselényi Miklós politikai írásait és Dósa Elek személyi anyagait tartalmazó fondok voltak. A történelem viharaiban a témámra vonatkozó dokumentumok jelentős része megrongálódott, elpusztult. Ráadásul az elmúlt évtizedekben a töredékesen fennmaradt gyűjtemények természetes, vagy a korábban nagy műgonddal megalkotott belső rendjét avatatlan kezek megbontották, tovább nehezítve ezzel a kutatók munkáját.

Módszertani szempontból fontosnak tartom, az Erdélyi Híradó primer forrásként való kezelését.¹ Noha a folyóirat-tanulmányok általában a szekunder források körébe tartoznak, ebben az esetben a kordokumentum jellegüket kell kiemelni. Az első állandó erdélyi politikai hírlap nagy szerepet játszott a korabeli közgondolkodás alakításában, így dolgozatunk tárgyában is elsődleges információkkal szolgált érdemi tanulmányaival, cikkeivel, néha a szerkesztők által lábjegyzetben hozzáfűzött kommentárral, elfogult, indulatos megjegyzéssel együtt. A lap bepillantást enged a kor politikai kultúrájába is, megvilágítva ezzel egyes – inkább politikai, mint jogi jellegű – folyamatok korabeli eredőit. A 19. század első felében használt székely beszédstílus meglehetősen eltér a maitól, ezért a könnyebb megértés érdekében tárgyunk szempontjából fontos nyelvi fordulatokat igyekeztünk átformálni. Idézőjelben csak azokat a mondatokat közöljük, melyek olyan fontosak, hogy bármiféle változtatás a jelentésük tartalmi torzításához vezetne.

1.1. Az erdélyi úrbérkérdés jogi természete

¹ EGYED Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981. 79.; Hofbauer László: *Az Erdélyi Híradó története*. Cluj-Kolozsvár, 1932. 3–4.

Erdély jogi és társadalmi fejlődése a királyi Magyarországtól való 1541-es elszakadását követően új irányt vett, eltávolodott az anyaországi állapotoktól. A rendi átalakulás hosszú folyamattá nyúlt: a 16. század végére Magyarországon befejeződött, Erdélyben viszont még az újkor végén is zajlott.² Az 1691-ben kiadott Diploma Leopoldium hatására Erdély gyakorlatilag osztrák koronatartománnyá vált, a kormányzati irányítást pedig az 1694-ben felállított udvari kancellária gyakorolta.³

Az úrbérrendszer átalakítását Mária Terézia kezdte meg. 1769. november 11-én bocsájtotta ki azokat az erdélyi főkormánysházak által összeállított „bizonyos punctumokat”, amelyek csak ideiglenes jelleggel készültek. 1770-ben utasította Erdély vezetőit, hogy haladéktalanul álljanak hozzá az úrbéri törvény tervezetének kidolgozásához.⁴ Az úrbérrendezéssel kapcsolatos, Mária Terézia és Brukenthal erdélyi kormányzó közötti politikai játszmát az utóbbi nyerte meg, így minden maradt a régi rend szerint: a nemtelen réteg szenvedéseinek enyhítéséért nem történt semmi. Ennek hatására, a reménytelen és nyomorúságos élet ígérete miatt, a magyarság egyre nagyobb számban vándorolt ki. A szász lakosság elszigetelten, egzisztenciális biztonságban élt, élvezve a kereskedelemből és iparos tevékenységből származó jólétet, az egyre növekvő románságban pedig egyre inkább gyűlt az indulat, és alakult ki egy esetleges forradalom víziója.⁵ A helyzet csak ott javult, ahol a nemesség kevés számú képviselője ezt állami úrbér nélkül, jól felfogott érdekében, önként hajtották végre. József nádor 1806-ban megjegyezte, hogy ha a Mária Terézia-féle úrbérrendezést végrehajtották volna, akkor a nemteleneknek „jó, becsült és nyugalmas életük lett volna”.⁶

Amikor a reformkori Magyarországon már törvénybe iktatták az önkéntes örökváltságot, és a harc már a kötelező örökváltságért folyik, Erdélyben még nincs úrbér, és a jobbágyság helyzetét még mindig az „1769-i Bizonyos Punctumok” és II. József jobbágysággal kapcsolatos rendeletei szabályozzák.⁷

Az erdélyi társadalom egyik legégetőbb problémája a székelyek jogállásának rendezetlensége volt. A székely kiváltságokat⁸ a reformkorig számos alkalommal csorbították,

² BERLÁSZ Jenő: Az erdélyi úrbérrendezés problémái, (1770–1780). *Századok*, 1941/7–8. 236–237.

³ SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Budapest, Effen, 2000. 16.

⁴ BERLÁSZ i.m. 245.

⁵ BERLÁSZ i.m.. 362.

⁶ ACSÁDY Ignác: *A magyar jobbágyság története*. Budapest, Politzer Zs., 1906. 301.

⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 493.

⁸ Dósa Elek tizenkét pontban foglalja össze a privilégiumokat. DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év óta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel bírt törvények és szokások szerint*. I. Kolozsvár, Evangelico Református Főtanoda, 1861. 99–100.

vagy negligálták.⁹ Ennek hatására a hosszú évszázadok alatt kikristályosodó, a nemzetségi és katonai szervezeti struktúrát rendkívül jól ötvöző társadalom széttöredezett, az egykori heterogén társadalmi rétegződés széthullott. Az egykori rend felbomlását tovább gyorsította az alapvetően más feladatokkal, hagyományokkal és társadalmi sajátosságokkal rendelkező magyar és szász lakosságokkal való keveredés. Az újkor hajnalán rendkívül modernnek számító, a három nemzet uniójára épülő erdélyi államstruktúra a kezdetektől önmagában hordozta későbbi válságának okait.

1.2. Az erdélyi úrbérkérdés és Dósa Elek megítélése a történettudományban

Az erdélyi, és ezen belül a székely jogfejlődés irodalmának az a legnagyobb problémája Bónis György szerint, hogy a publikációk jelentős százaléka azt nem gazdagítja, hanem csak gyarapítja.¹⁰ Ennek oka egyrészt a primer források szakszerű kutatásának visszaszorulásában keresendő, másrészt az, hogy a módszeres forrásfeltárás helyét a személyes meggyőződés és – szélsőséges esetben – indulat vette át.

Kiindulópontként rögzíthetjük, hogy Dósa Elek és Wesselényi Miklós kapcsolata, nézeteik egymásra gyakorolt hatása, illetve az úrbérrel kapcsolatos eszmecseréjük mindezidáig nem vizsgált, feltáratlan terület. Legnagyobb Wesselényi-kutatóink nem térnek ki ezen összefüggés jelentőségére, egyáltalán említésére sem. Dósa Elek a történettudományba úgy vonult be mint a székely kiváltságos nemesség konzervatív ideológusa.¹¹ Álláspontom szerint e felfogás az 1842-i hírlapi vitában kinyilvánított véleményén alapul, melynek teljes félreértése és félremagyarázása miatt billog került egész munkásságára és életére.

E dolgozat keretében fontosnak tartom, hogy Dósa Elek alakját, munkásságát és Wesselényi Miklóssal való kapcsolatát kortársi elfogultság nélkül, pusztán a levéltári források tükrében elemezzem. Ehhez azonban először be kell mutatni a vita nyomán kialakult legfontosabb álláspontokat, főleg Dósa felfogásának korabeli és későbbi interpretációit.

A kor politikai kultúrájából nem hiányozott az inkább érzelmekre ható, végleteket kedvelő stílus. Ezen retorikai technika jól megfigyelhető Fogarasi Pál tanulmányában. A szerző a következőket írta az Erdélyi Hiradóban: „Két nevezetes és nagy érdek áll itt szemközt

⁹ BALÁS GÁBOR – DOMOKOS ANDREA: *Erdély rövid jogtörténete 1947-ig*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete közös kiadványa, 1991. 6163.

¹⁰ BÓNIS György: *Magyar jog-székely jog*. Kolozsvár, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, 1942. 4.

¹¹ MISKOLCZY Ambrus: A konzervatív ellentámadás. In: SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1333.

egymással, 's szinte olly egymáshoz nem közelíthető ellentétben, mint észak déllel; [...] Ama mellett százados gyakorlat, elidült jog, sőt maga az alkotmány szólanak; emezt emberiség érzete, a' kor tisztult szelleme, 's egy dicsőbb, virágzóbb 's több százezer polgárokkal szaporodandó hon nagyszerű eszméye védik".¹²

Fontos leszögezni, hogy a reformkori Erdély szellemi irányzatait jellemezve nem használhatjuk a konzervatív és liberális¹³ jelzőket a Magyarországon használatos értelemben, mivel annak sajátos társadalmi szerkezete alapján nem két elv határozható meg, hanem az érdekcsoportok nemzetiségi vonalak mentén választhatóak szét: megkülönböztethetünk ezáltal magyar, székely, szász, román és Habsburg érdekeket, sokkal árnyaltabb képet kapva ezáltal az erdélyi helyzetről.

A dualizmuskori történetírás nem foglalkozott a hírlapi vitával, így Dósa Elek emlékére és munkásságára – főbb műveit leszámítva – egyre vastagabb porréteg rakódott. A kiegyezést követő időszakban jelentős számban éltek még a reformkort megtapasztaló és abban tevékenykedő nemesek és politikusok, akik emlékiratban akarták megörökíteni az általuk tapasztaltakat. Ezek a későbbi kutatók által nem minden esetben kellő kritikával vizsgált emlékek¹⁴ az idők alatt sokat szelődültek, változtak, megnehezítve ezzel a valóság feltárására irányuló törekvéseket.

Ferenczi Zoltán 1902-ben írt munkájában idéz egy Wesselényi által Dósának küldött levélből.¹⁵ Kardos Samu Wesselényi életét mintegy ezeregyszáz oldalon át taglaló munkájában megjelöli forrásként Dósa néhány, főként a makfalvi iskolával kapcsolatos, illetve Wesselényi fia, Károly ügyeit tárgyaló levelét,¹⁶ a jelentősebbek azonban nem kerülnek tárgyalásra. Az ugyancsak Kardos Samu által szerkesztett és kiadott Régi Okiratok és Levelek Tárában sem találunk kettejük kapcsolatáról semmit.¹⁷ Az egyetlen nyomtatásban is megjelent levelet K. Papp Miklós jelentette meg 1875-ben a Történeti Lapok című folyóiratban,¹⁸ melynek kiemelt érdeme, hogy azon levelek egyikét publikálta, amelynek eredeti példánya korábban eltűnt.

¹² FOGARASI P. János: Úrbéri tervezet. *Erdélyi Híradó* (a továbbiakban: *EH*), 1842/15. 91.

¹³ MISKOLCZY i.m. 1333.

¹⁴ Remek példa Pálffy János visszaemlékezése, melyben újra barátjának, remek tudósnek és becsületes férfinak tartja Dósa Eleket. PÁLFFY János: Magyarországi és Erdélyi urak. In: SZABÓ T. Attila (szerk.): *Pálffy János emlékezései*. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1939. 132.

¹⁵ FERENCZI Zoltán: Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846-1847-ben. *Századok*, 1902/1-2. 68.

¹⁶ KARDOS Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Budapest, Légrády testvérek könyvnyomdája, 1905. XXV–XXXVI.

¹⁷ KARDOS Samu: *Régi Okiratok és Levelek Tára*. 1906/3–8.

¹⁸ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz, 1848. *Történeti Lapok*. 1875/1. 44.

A két világháború közti időszak revizionista hangulata miatt a magyar ajkú népelemek közti esetleges feszültségek történeti kutatása háttérbe szorult. Böződi György 1944-ben írta meg az egyetlen olyan tanulmányt, mely a vitával foglalkozik. Az ő álláspontját vette át később mindenki, aki egyáltalán a reformkori Erdély jogi, politikai vitáit ilyen mélységben kutatta.¹⁹ A szerző kijelentette, hogy a székelység történetírása elakad azon a ponton, ahol a modern történetírás kezdődik. Szükségeseznek tartotta, hogy szakítani kell „a romantikus mellveregetéssel, a tényleges helyzet feletti szemet hunyással és a konzervatív nézettel, mely gát a múltat vizsgálók előtt”.²⁰ A dolgozat több oldalon tárgyalja a vitát, illetve Dósa Elek és a többiek véleményét és morális és politikai felelősségét. A mű azonban ebben a témában kizárólag a vitának helyet adó, szélsőséges nézeteket valló Erdélyi Híradó véleményére hivatkozik. Az ilyen kordokumentum értékeléséhez kellő forráskritika hiánya és a második világháború szörnyűségei közt a helyzet kialakulásának okait (jogosan) a múltban kereső tudós értelmiség lélektana nem engedték megláttatni Dósa Elek nemhogy múltba, hanem kifejezetten a jövő veszedelmeire mutató véleményének lényegét.

Az ezt követő évtizedek marxista-leninista ideológiára támaszkodó (vagy rákényszerített) történetírása teljesen új nézőpontokból közelítette a reformkor küzdelmeit, melynek révén még messzebb kerültünk az események helyes értékelésétől. Trócsányi Zsolt, a neves Wesselényi-kutatónk sem említi műveiben a marosvásárhelyi jogtudóst.²¹ Csizmadia Andor Magyar választási rendszer 1848-1849-ben című munkájában is úgy utal Dósa Elekre, mint a „földbirtokosok érdekeinek ékesszóló védőjére”, aki az 1848. évi erdélyi országgyűlésen, negatív szerepet játszott,²² és aki maga is liberális volt, mégis éles szó- és tollharcot vívott Berzenczey Lászlóval a székelyföldi jobbágyság felszabadítása felett.²³

Ilyen előzmények és okok miatt a dolgozatom alapkérdése Dósa Elek valódi álláspontjának hiteles rekonstrukciója, majd annak vizsgálata, hogy hogyan vélekedett erről a véleményről a kor meghatározó erdélyi politikusa Wesselényi Miklós. Megvizsgálom, miként látta a jobbágyszabadítás kérdését egy korabeli jogtudós, és hogyan közelítette az erdélyi úrbérügyet egy helyi viszonyokat kiválóan ismerő államférfi.

¹⁹ MISKOLCZY i.m.; EGYED (1981) i. m. 320.

²⁰ BÖZÖDI György: „A székely társadalom 1848-ban” in: ZÁHONY Éva (szerk.): *Hitel - Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium*. Kolozsvár, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991. 204.

²¹ TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965., Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Budapest, Gondolat, 1970.

²² Valójában Dósa Elek nem vett részt az országgyűlésen, ahogyan Csizmadia is leírja, 1848-ban Marosszék követe Berzenczey László volt. A megtevesztő jelző alapjául a részben ezen dolgozat tárgyát is érintő hírlapi vita idején zajló marosszéki közgyűlésen elhangzottak szolgáltak.

²³ CSIZMADIA Andor: *A magyar választási rendszer 1848-1849-ben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. 84.

2. Wesselényi Miklós és Dósa Elek kapcsolata

Nem kapható se a korszakról, se a dolgozat tárgyát képező úrbéri véleményekről teljes kép Dósa Elek és Wesselényi Miklós kapcsolatának bővebb, de a dolgozat kereteit szét nem feszítő tárgyalása nélkül. Két, nehézségekkel, küzdelmekkel teli életutat láthatunk. Wesselényi Miklós mind a két magyar haza jobbításáért ember feletti erővel szállt harcba Erdély és Magyarország országgyűlésein, míg Dósa Elek, a jogtudós, aki elszántsággal megannyi viszontagság között lelkesen tanította, és nagy elhivatottsággal művelte a hazai jog tudományát.

2.1. A harmincas évek lendületében

Dósa Elek 1831-ben – pesti²⁴ és németországi²⁵ tanulmányai befejeztével – foglalta el helyét a marosvásárhelyi jogakadémia katedráján, ezzel egy időben a marosszéki közélet egyik kiemelkedő alakjává vált.²⁶ Magát ebben az időben Széchenyi követői közé sorolta, saját megfogalmazása szerint nézete a jog alapján nyugvó, mérsékelt szabadelvűség volt.²⁷ Az 1842-es hírlapi vita során a következőképpen nyilatkozik: „Én sem a’ szaladók sem a’ maradók zászlója alá nem esküdtem, hanem mint egyebekben, úgy különösen a’ törvényhozás körébe tartozó kérdésekben is önmeggyőződésemet szoktam követni, a mellett magamra hagyatva is mozdíthatatlanul állván mind addig, míg okok által meggyőzve teljesíthetem tévedésem kész elismerése mellett is az igazság iránti hódolás mindig kedves kötelességét.”²⁸

Ebben az időben már jelentős tudományos irodalmi tevékenységet is végzett, írásai nyomtatásban²⁹ is, de főként kéziratban³⁰ terjedtek. Szász Károly jogtanár halála után

²⁴ Az akkori szakvizsgának megfelelő rigorózumra készülve hat kivonatot készített a jogtudomány különböző területeiből. 1825-ben: *Jus Patrium Magni Principatus Transilvaniae*; 1828-ban: *Brevis Extractus Jurisprudentia Regni Hungaria*, 1828., *Brevis Extractus Institutionum Juris Criminalis Hungarici*, 1828., *Extractus Juris Civilis Romani*, 1828., *Procognosenda historica juridica juri civilis romani*, 1828., *Extractus juris canonici*, 1828. RÁL Maros megyei fiókja: Colegiul reformat Tirgu-Mures: Seria: Manuscrise; *Extractus juris natura*, 1828., Biblioteca Telekiana Ms 269.

²⁵ 1830 tavaszát és nyarát barátjával, Szentkirályi Mórral a német államok egy részének beutazásával töltötte, végigjárva mindazon egyetemeket, melyek látogatására engedélyt kapott. Koncz József: *A marosvásárhelyi evangelico református kollégium története*. Marosvásárhely, Imreh Ny., 1889. 356.

²⁶ FARKAS Albert: *Országgyűlési Emlékkönyv*. Pest, Heckenast Gusztáv nyomdája, 1867. 400.

²⁷ SZABÓ Sámuel: Makfalvi Dósa Elek. *Székelly Közlöny*, 1867/35. 276.

²⁸ DÓSA Elek: Nyilatkozat a’ Pálffy János által fölfedezett Dósa-elve nézve. *EH*, 1842/70. 426.

²⁹ *A három politikai rendszerről honi tapasztalások szerint*. Nemzeti Társalkodó, 1834/18. 273–285. és 1834/19. 289–300.; *A szokásról törvényes értelemben*. Nemzeti Társalkodó, 1834/1–2.

³⁰ *Elementa Iuris publici Transylvanici*. 1833. Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (továbbiakban: KKEK) Kézirattár: Ms 1981; *Jus romanum Pars generalis et specialis*. 1836. KKEK Kézirattár: Ms 1911; *De Actionibus*. 1839. KKEK Kézirattár: Ms 1971 *Bevezetés az erdélyi jogtudományba*. 1841. KKEK Kézirattár: Ms 2035 *Erdélyi közönséges törvény*. KKEK Kézirattár: Ms 1974.

Dósának is köszönhetően Marosvásárhely lett Erdélyben a jogi és politikai pályára készülők központja. E két tanár óráiról került ki Erdélyben a korszak csaknem összes jeles publicistája.³¹

Wesselényi politikai reform-tevékenységének csúcspontját az 1830-as évek első felében éri el. Jelen van az 1832-1836-os országgyűlésen, azonban Erdély gondjai 1833 májusában haza szólítják Pozsonyból.³² Ugyanebben az évben erdélyi körútra indul, hogy a megyei gyűléseken szólítsa meg a köznemeseket. 1833. december 13-án indul Zsibóról Marosvásárhelyre, hogy megerősítse a székely székekben kisebbségben lévő birtokos nemesi ellenzéket.³³ Itt találkozott először személyesen Dósa Elekkel, aki a gyűlés során az egyik legnagyobb támogatója lett. Marosszék gyűlésén csak olyan nemes vehetett részt, aki Marosszék területén földbirtokkal rendelkezett, Dósa kezdeményezésére, a tehetősebbek hozzájárulásával Makfalván egy telket vásároltak Wesselényinek, aki így fel tudott szólalni a gyűlésen.³⁴ Ezen gesztus vált alapjává későbbi barátságuknak. A marosszéki nemeseknek pedig úgy mondott köszönetet, hogy iskolát építtetett Makfalván és alapítványt hozott létre annak fenntartásához.³⁵

Dósa már fiatal korától figyelemmel kísérte mind az erdélyi, mind az anyaországi közéletet,³⁶ melyből egyre nagyobb mértékben, és egyre radikálisabban vette ki a részét. Az első Dósa és Wesselényi közötti levél 1834 májusából származik. Itt a hangvétel már személyesebb kapcsolatról árulkodik. Érezhető a reformkort jól jellemző lázas szervezkedés: Dósa Elek éppen tájékoztatja Wesselényit báró Kemény Pállal³⁷ való beszélgetéséről, és tanácsokkal látja el a megyegyűlésekkel kapcsolatban.³⁸ Sajnos sem az ezt megelőző, sem a válaszlevél nem került még elő. Dósa Elek nem csak tanácsaival és a marchális gyűléseken való felszólalása megkönnyítésével segítette Wesselényit, hanem – ahogy egy másik, ugyanabban a hónapban kelt levélből kiderül – az adókkal kapcsolatos iratait is megküldte.

³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1867/47. 1.

³² TRÓCSÁNYI i.m. 203.

³³ TRÓCSÁNYI i.m. 218.

³⁴ KONCZ József: *A marosvásárhelyi evangelico református kollégium története* Marosvásárhely, Imreh Ny., 1889. 361.

³⁵ Uo.

³⁶ *Általános jegyzések és kivonatok az erdélyi országgyűlési jegyzőkönyvekből és irományokból* Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattár: Ms 3158; *A marosszéki primipilus és pixidarius székelemek tisztválasztásbeli szabad votumok megszorítása ellen előterjesztett vélekedés* KKEK Kézirattár: Ms 1994

³⁷ Dósa Elekkel alapítói voltak 1832-ben a Marosvásárhelyi Casinonak is, melynek első titoknoká Dósa Elek volt. A kaszinó rövid idő alatt a reformkori Marosvásárhely egyik szellemi központja lett. LAKATOS Sámuel: *Ötven év a marosvásárhelyi casino életéből 1833-1883*. Marosvásárhely, Az evangelico református kollégium nyomdája, 1886. 6.

³⁸ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1834. 05. 12. Marosvásárhely Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, F 250 Fond familial Wesselényi din Jibou, 135 Corespondență primită de baronul Wesselényi Miklós II – Lit. D (a továbbiakban: DJCAN F250, 135)

Wesselényi ezen iratokkal azt akarta bizonyítani, hogy az adók mértékét a diplomaticum quantumot³⁹ meghaladó mértékben évenként az országgyűlésen kellene accorda [egyezmény] útján meghatározni.⁴⁰

A reformkorszak első erdélyi országgyűlése 1834. május 24-én ült össze, de az élesedő pártharcok miatt feloszlatták,⁴¹ az uralkodó 1835. február 6-án kelt egyik utolsó leiratában feloszlatta az országgyűlést és felfüggesztette az alkotmányt, Estei Ferdinánd főherceget pedig teljhatalmú kormánybiztossá nevezte ki, mely döntéssel lehetőség keletkezett a nyílt önkény bevezetésére.⁴² Az országgyűlés szétkergetésével Wesselényi aktív gyakorlati politikusi pályája véget ért.⁴³ Ugyanebben az időben Magyarországon és Erdélyben egyszerre indítottak pereket Wesselényi ellen, aki elhagyta Erdélyt, és csak évekkel később tért vissza szűkebb hazájába.⁴⁴ Ebben az időszakban a levelek is megritkultak, politikai, jogi témáról egyáltalán nem eset szó, csupán az iskola ügyéről kelt egy levél.⁴⁵

2.2. A 1842-es hírlapi vita

2.2.1. 1841-1843-as országgyűlés

A reformkori Erdélyben 1841–1843 között Kolozsváron ülésező országgyűlésen vetődött fel addig legélesebben a jobbágy-földesúr, kiváltságos-kiváltságtalan problémája, mint az alapvető emberi jogok érvényesülését és a gazdasági fejlődést akadályozó tényező. Széchenyi, Kossuth és Wesselényi eszméi megihlették Erdélyt is, mely meglehetősen elmaradott állapotban volt nem csak a nyugat-európai átalakulás helyzetéhez, de a magyarhoz képest is.

Pálffy János a kolozsvári országgyűlés 138. ülésén kijelentette, hogy a kor egyik legsürgetőbb feladata a földesúr és az úrbéres közötti viszony rendezése.⁴⁶ Törvényjavaslat készült az úrbéresek költözködési jogáról: szabályozta az elköltözés módját és idejét és az elköltöző úrbéres vagyoni jogi igényének becsú szerint való kielégítését.⁴⁷ Törvényjavaslat született arról

³⁹ Ennek a kifejezésnek nincs konkrét szakmai értelme, a korban szokásos levelezési formák egyike. Hivatalosan megállapított mértéket, mennyiséget jelent.

⁴⁰ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1834. 05. 22. Marosvásárhely DJCAN F250, 135.

⁴¹ BALÁS – DOMOKOS i. m. 51.

⁴² SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Budapest, Effen, 2000. 384.

⁴³ TRÓCSÁNYI i.m. 295.

⁴⁴ TRÓCSÁNYI i.m. 290–295.

⁴⁵ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1838. 07. 02. DJCAN F250, 161 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. (a továbbiakban: Copii)

⁴⁶ SÁNDORFY i.m. 489.

⁴⁷ SÁNDORFY i.m. 461.

is, hogy ezen túl minden ember jogosult lesz per során a felperesi, mind az alperesi pozíciót betölteni, keresettel élni, azonban „tehetetlenség” esetén a jobbágnak joga van a földesúrtól pártfogást kérni, illetve joga megmarad a közvédelemért folyamodást tekintve. Törvényjavaslat született az úrbéresek tulajdonjogáról is: kimondták, hogy „minden nem nemesnek joga lesz ezután akármely fekvőjokat szerezni és bírni.”⁴⁸ A törvénycikk hatályba sosem léphettek, mégis e korszak nevezhető az erdélyi reformkor egyik leghevesebb vitákkal, indulatokkal megtűzdelt progresszív időszakának.

2.2.2. Vita az Erdélyi Híradó hasábjain

Az országgyűlésekkel párhuzamosan zajlottak a vármegyei és széki gyűlések is. Az erdélyi országgyűlés egykamarás volt, melyre a követek az utasításokat a marchális gyűléseken kapták. Az Erdélyi Híradóban rendszeresen közölték az Erdély területén megtartott gyűlések legfontosabb történéseit is. A következő cikkek, illetve az egész vita jól jellemzi a reformkor Erdélyének politikai csatározásait, ellentmondásait.

1842. február 11-i számban az ekkor huszonnégy éves Berzenczey László, Kossuth későbbi székelyföldi kormánybiztosa számolt be Marosszék közgyűléséről. A meglehetősen indulatos cikkben megírta, hogy a marchális ülés második napján Dósa Elek kifejtette, hogy Székelyföldön nem lehetséges az úrbér bevezetése, mivel egyrészt a Székelyföld nemes, másrészt nincsenek a birtokok összeírva, ami alapján azt be lehetne vezetni. Helyette engedményeket kellene tenni a nemtelen lakosság számára: biztosítani kellene a teljes tulajdonjog megadását, személyi sérthetetlenséget, a felperesi pozíció betöltéséhez való jogot és törvény által megszabott adót. Berzenczey szerint a jogtudós kifejezetten azért mondta ezeket, hogy a kiváltságosokat és a székely kiváltságokat megmentse.⁴⁹

Báró Kemény Pál azonnal harcostársa megsegítésére sietett és rövid cikket tett közzé az újságban, miszerint – mivel ő is jelen volt a gyűlésen – máshogy emlékszik az elhangzottakra. Szerinte éppen Berzenczey volt az, aki Dósa beszéde után az örömtől való felindultság miatt kiabálva adta tudtára a jelenlevőknek, hogy mennyire egyet ért annak javaslataival. Érdekes adalékul szolgálhat még nem csak a vitához, hanem a korhoz is az a szellem, amellyel Dósa egykori tanítványa,⁵⁰ Kemény Pál unokatestvére, Kemény Zsigmond,

⁴⁸ SÁNDORFY i.m..489.

⁴⁹ BERZENCZEY László: Marosszéki közgyűlés. *EH*, 1842/12. 70–71.

⁵⁰ Kemény Zsigmond Dósa Elek könyvtárában szerezte jogtudományi ismereteinek jelentős részét, akire egyébként a jogtudós nagy hatással volt. PAPP Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadója, 1922. 122–124.

az Erdélyi Híradó szerkesztője⁵¹ lábjegyzetben támadja meg mindazokat, akik számára nem tetsző véleményének adnak hangot. Jelen esetben a következő megjegyzést közölte: „Az írói hitelességet nem az szüli, ha saját nyilatkozatink szellemében, ha a’ történetek folyama szerint írjuk meg a’ tényeket. Miként nyilatkozott levelezőnk a’ gyűlésben, az ránk nem vonatkozik.”⁵² Dósa még februárban nyilatkozatot tett közzé az Erdélyi Híradóban, amelyben visszautasította az ellene felhozott vádakat, és a kísérő megjegyzéseket pedig meglehetősen részrehajlónak tartja a szerkesztőség részéről.⁵³

Pálffy János Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről⁵⁴ című tanulmányában írja meg fentiekkel összefüggő nézeteit. Ezen tanulmányt jelen dolgozatban részletesen elemezni nem kívánom, mivel elsődleges célom Dósa Elek és Wesselényi Miklós kapcsolatának és úrbéri nézeteinek jellemzése. Az írás utolsó részét azonban nem hagyhatjuk említés nélkül, mivel Pálffy ebben az írásban tette közzé az általa Dósa-elvnek elnevezett véleményét, mely a mai napig tartja magát, hamis színben tüntetve fel Dósa úrbéri nézeteit, majdhogynem egész munkásságát. A Dósa-elv tartalma szerinte, hogy a jogtudós az arisztokráciát támogatja, szerinte a székelyeknek nem kell adót fizetni, a székelyföldi colonicatúrákat⁵⁵ megadóztatni addig nem lehet, míg a vármegyei allodiatúrák⁵⁶ sincsenek, továbbá a parasztbirtok a földesúr elidegeníthetetlen birtoka. Pálffy állítása szerint Dósa minden, az úrbérrel kapcsolatos érvet ezen alapra kíván helyezni. Pálffy hozzáteszi, hogy azt nem lehet elvárni a nemesektől, hogy adót fizessenek, illetve az allodiatúra-colonicatura kérdését sem érti. A tanulmány –melynek e részét gúnyos szerkesztői megjegyzések kísérték – a következőképpen zárul: „sok számos esztendőig éljen még az uri hatalom, és dicsőség – valóban bámulatos, hogy D. E. is aristocratiai érdeket tud legyezni.”⁵⁷

Berzenczey július közepén újabb tudósítás-sorozatban tért ki Dósa véleményére, elmélyítve ezzel a Dósáról kialakuló hamis képet: az úrbért, mint adó alapját nem lehet a székely földre behozni.⁵⁸ Dósa ezt az állítást néhány héten belül írt cikkében megtámadta, mondván, hogy Berzenczey László nem helyesen közölte a szavait. Az helyesen úgy hangzott el, hogy ha az úrbér a birtokösszeírás hiánya miatt egy új adó állandó alapja kíván lenni, az

⁵¹ HOFBAUER László: Az Erdélyi Híradó története (1827-1848). In: GYÖRGY Lajos (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek* 43. 12.

⁵² KEMÉNY Pál: Marosszéki közgyűlés ügyében. *EH*, 1842/14. 83.

⁵³ DÓSA Elek: Nyilatkozat. *EH*, 1842/15. 88.

⁵⁴ A tanulmány öt részletben jelenik meg. PÁLFFY János: Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről. *EH*, 1842/52., 55., 56., 57., 59.

⁵⁵ Úrbériség. EGYED Ákos: A jobbágyszabadítás néhány kérdése Háromszéken. *Korunk*, 1971/8. 1192.

⁵⁶ Önkormányzati szerv tulajdonban lévő, majorsági földbirtok. BALÁS Gábor: *Erdély jókora jogtörténete 1540 – 1849 közti kora*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottság, 1979. 223.

⁵⁷ PÁLFFY János: Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről. *EH*, 1842/59. 358.

⁵⁸ BERZENCZEY László: Marosszéki közgyűlés. *EH*, 1842/57. 343.

székely földre nem behozható.⁵⁹ Dósa Elek a nyilatkozata második felében előadja részletes véleményét.⁶⁰ Ezt bővebben a következő részben taglaljuk, mivel Dósa úrbér feletti véleménye és tudományos munkássága – álláspontunk szerint – egészben tárgyalva jobban megérthető, így az egyes vita-elemek jobban feltárhatóak, megfigyelhetőek. Itt elég annyit megjegyeznünk, hogy Dósa lényegében már Pálffy cikkének megjelenésekor elvesztette a még el sem kezdődő vitát. Két világ állt egymással szemben, a politikai és a tudományé. Dósa nem tudta felvenni a versenyt Pálffy és Berzenczey populista megnyilvánulásaival. Pálffy válaszolt Dósa írására, de már észérvek helyett az érzelmek és az érzelmekre hatás vették át a főszerepet.⁶¹ Végül Berzenczey is tanulmányt jelentetett meg, mely érvekkel kezdődik, de úgy zárul, hogy Dósa a diktátori tekintéllyel „dagályoskodó” hetvenkedése, mellyel az elv-, és életkérdéseket fejtegeti azon kívül, hogy nevetséges, olyan rossz eszköz, mint az ólmos bot és bunkós modor.⁶²

Dósa Elek a fenn említett támadások ellenére egy alapos, a többéves jogtörténeti kutatásain alapuló tanulmányt jelentetett meg (aminek tartalmával a dolgozat második felében részletes foglalkozunk), mely más időkben hírnevet és megbecsülést szerezhette volna írójának, azonban jelen esetben esélye sem volt arra. A szerkesztő már rögtön a címhez a következőket fűzte: „Publicanus bűnbánattal vonjuk vissza szavainkat és a’ beküldő úr feleletét, mint mulatságos cikket mutatjuk be a’ közönségnek ’s ha majd közepe tájt szeliden kihanyatlanék olvasóink kezéből, kérjük vegyék ezt éber figyelmök csalhatatlan jeléül.”⁶³ A hírlapi vita ezzel tehát nem véget ért, hanem csupán félbeszakadt. Pálffy később – saját és Berzenczey szerepét kissé elbogatellizálva Dósa későbbi meghurcoltatása miatt – úgy emlékszik vissza, hogy Dósa Elek letette a fegyvert, de nem ő, hanem az ügy igazsága előtt.⁶⁴

2.2.3. Dósa és Wesselényi levelezése a vitáról

Wesselényi Miklós ezekben az években legtöbb idejét a Freywaldau melletti, a fürdőiről híres Gräfenbergben töltötte, abban bízva, hogy a szeme világát lassan elvevő lueszes idegsorvadására ott gyógymódot talál.⁶⁵ A magyarországi és erdélyi események híre eljutott hozzá, így értesült az Erdélyi Hiradó hasábjain zajló vitáról is. Wesselényi azonnal

⁵⁹ DÓSA Elek: Nyilatkozat a Pálffy János által fölfedezett Dósa-elve nézve. *EH*, 1842/69. 419.

⁶⁰ DÓSA (1842b) i. m. 425–426.

⁶¹ PÁLFFY János: Pár szó a’ Dóza Elek úr „Nyilatkozat”-ára. *EH*, 1842/72. 438.

⁶² BERZENCZEY László: Jobbágyokról székelyföldön. *EH*, 1842/79. 479.

⁶³ DÓSA Elek: Felelet Pálffy János és Berzenczey László urak feleleteikre. *EH*, 1842/84. szám 506.

⁶⁴ PÁLFFY (1939) i. m. 133.

⁶⁵ TRÓCSÁNYI i. m. 449.

levelet ír Dósának, melyben aggodalmát fejezte ki a marosszéki események miatt. Meg volt győződve arról, hogy Dósa beszédének hamis magyarázatát adták, mivel pontosan ismeri valódi elméletét és szándékát az ügyel kapcsolatban. Azt is közölte, hogy Dósának a hírlapi vita során tanúsított modora nem tetszik neki, de ebben inkább baráti féltés mint szemrehányás, harag érződik: az úrbér kérdése ugyanis rendkívül kényes, bevezetése pedig halaszthatatlan, és beláthatatlan következményei lehetnek, ha a nép azt látja, hogy pont Erdély legnagyobb jogtudósa nem áll ki az ügy mellett. Wesselényi barátságát és Dósa melletti kiállását, bizalmát azzal is bizonyította, hogy rábízta Károly fiának tanítását.⁶⁶

Dósa Elek válaszlevelében leszögezte, hogy Marosszék eseményeiért őt felelőssé tenni nem lehet. Az igazság és a politika igényeinek is megfelelő döntést hozni sokkal nehezebb annál, minthogy valaki is saját véleményét az egyetlen igazi lehetőségnek fogadja el. Könnyebb lenne, ha nem ragaszkodnának annyira az úrbérhez, mint a helyzet megoldásához szükséges egyetlen lehetőséghez. Azok az intézkedések, amelyeket 1791-ben hatalmas változást hoztak volna, 1842-ben már nem elegendőek, azokat az idő már meghaladta. Dósa az úrbéri intézkedést a kamatok kifizetése által megszorongatott olyan adóshoz hasonlította, aki – gyermekei jövőjére nem gondolva – úgy próbál szabadulni az adósságtól, hogy mindenét eladja, és abba bíz, hogy előbb meghal, minthogy csődbe juthatna. Azonban ha több nem is lehet, úrbérnek lennie kell, de figyelmeztet, hogy ezen az úrbéren nem az emberiség és a haza iránti kötelesség, hanem a kényszerűség lesz érezhető. A kérdés persze, hogy a szükség által kikényszerített úrbér – még ha a lehetségesnél jobban is sikerülne – nem fogja-e lélektani okokból a birtokos és a nem birtokos közti feszültséget növelni, mint inkább csökkenteni? Kérdés továbbá az is, hogy ha a magyarországi úrbér példájára az úrbéres személyi és vagyoni viszonyai politikai úton kezeltetnek, nem alakul-e ki az érdek mindenható hatalma által az úrbéresekből a koronajobbágysághoz hasonló osztály, különösen, ha a polgárságba való olvadása a dologi jogi korlátozások miatt gátolva van. Különösen ügyelni kell, hogy azok az eszközök, melyekkel az ország sorsát jobbítani akarják, nehogy a veszedelem eszközei legyenek.⁶⁷

A levélváltás után Wesselényi nyílt levelet intézett az Erdélyi Hiradóhoz, és tiltakozott az újság szélsőséges irányba való eltolódása ellen.⁶⁸ Egyik 1842 decemberében készült beszédének jegyzetében az elmondandó szöveg közül jól láthatóan ki lett véve egy önmagának szánt mondat: „A Marosszéki úrbér elleni törekvések az előbbieknél mind

⁶⁶ Wesselényi Miklós levele Dósa Eleknek: 1842. 09. 09. Freiwaldau DJCAN F250, 135.

⁶⁷ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1842. 11. 27. Marosvásárhely DJCAN F250, 135

⁶⁸ HOFBAUER i.m. 13.

módjukban mind célzatjokban veszedelmesebbek”,⁶⁹ utalva annak agressziójára és hatására, mely – nem sokkal ezután be is bizonyosodott – ha célba ér, nem hozható törvény úrbér ügyében.

1843. február 4-én Teleky József főkormányzó elégedetlenségének adott hangot, miszerint nincs megelégedve az országgyűlés munkájával, hiszen az úrberről szóló törvényt sem sikerült elfogadni. Elfogadásra került azonban – a jobbágyok jogait tekintve – négy fontos törvénycikk. Az elsőben kimondták, hogy Erdély minden lakosának kötelező részesülnie a közmunkából, a másodikban a nem nemesek polgári perképeséget kaptak. A harmadik törvény jogot adott a nem nemeseknek, hogy ingatlant szerezhessenek, és azzal szabadon rendelkezzenek. A negyedik törvény kiterjesztette a hivatalviselés jogát a polgárokra is.⁷⁰ A négy törvénycikk azonban nem lépett hatályba.⁷¹

2.3. A szabadságharc leveréséig

A hírlapi vitát követő években nem esett szó az úrberről. Ennek több oka is volt. Egyrészt Wesselényi a pereket követő időszakban (és mivel folyamatosan megfigyelték) nem hívhatta fel magára a figyelmet, az Erdélyi Híradó számára ígért cikkeiben főleg semleges témákkal foglalkozott.⁷² Másrészt Marosvásárhelyen Dósa népszerűtlensége – az úrbérkérdés megoldatlansága és az egyre erőteljesebb társadalmi feszültség miatt – fokozatosan nőtt. Az 1843 és 1846 közötti időszakból Dósa Elek és Wesselényi Miklós levelezéséből huszonkét levél maradt ránk, azonban a levelekben található visszautalásokból, levélmásolati könyvekből és a bejövő levelek regiszteréből arra következtethetünk, hogy ennél jóval több levél születhetett. A levelek, másolatok két fő témakörrel szólnak, egyrészt a makfalvi iskola körüli kérdésekről, másrészt Wesselényi Dósánál tanuló fiának, Károlynak az ügyeiről. Wesselényi több kérdésben kikérte Dósa tanácsát,⁷³ kapcsolatuk idővel kipróbált barátsággá edződött. E tényről Wesselényi Károly lopási és csalási ügye kapcsán⁷⁴ és Wesselényi Miklós megvakulásával kapcsolatos őszinte vallomását⁷⁵ olvasva határozottan meggyőződhetünk.

⁶⁹ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, F 250 Fond familial Wesselényi din Jibou, 130a Manusriese ale baronului Wesselényi. Zöld könyv (a továbbiakban: DJCAN F250. 130a Zk.). 31.

⁷⁰ SÁNDORFY i.m. 505–507.

⁷¹ SÁNDORFY i.m. 508.

⁷² HOFBAUER i.m. 15.

⁷³ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1845. 02. 05. DJCAN F250, 163 Copii 1845.

⁷⁴ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1843. 12. 14. DJCAN F250, 135

⁷⁵ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1844. 03. 15. DJCAN F250, 162 Copii 1844.

Az úrbér és a hírlapi vita ügye a levelekben csak 1846-ban merül fel újra. Wesselényi Zsibói birtokán meglátogatta Kemény Zsigmond, mintegy három és fél hónapot töltött nála. Sok szó esett közöttük az úrbér kérdéséről is. Wesselényi ennek hatására számos levelet ír az ügyben ismerőseinek és az erdélyi ellenzék legfontosabb alakjainak.⁷⁶ Eközben az ellenzék pesti értekezletén egyhangúan elfogadják azt a nézetet, miszerint a legfontosabb az úrbéri viszonyok teljes és általános megszüntetése, a földesurak kártalanítása mellett. Wesselényi július 17-én levelet küldött Dósának, melyben úgy fogalmazott, hogy „Én az úrbért sohasem tartottam egyébnek, mint azon maximum meghatározásnak, melynél több haszonbért a földesúr a paraszt kezében lévő földjéért nem vehet. Hogy pedig az állománynak (államnak) ezen maximum meghatározására joga van: az azon kötelességből foly, miszerint tagjainak egymás feletti zsarnokoskodását, s így a földet bíró kicsiny számnak a földet nem bíró nagy szám rovására gyakorlandó monopóliumát is túrníe nem szabad.”⁷⁷

Wesselényi meg volt arról győződve, hogy csakis félreértés lehetett, hogy Dósa ellenezné az úrbér ügyét. Az alapján, hogy ezt a vita után négy évvel Wesselényi fontosnak tartotta újra leszögezni, következtethetünk arra, hogy – amint az előzőekben már több alkalommal is megjegyeztük – Dósa teljesen félremagyarázott véleménye még mindig élt a köztudatban, sőt, megítélése folyamatosan csak romlott. Wesselényi úgy fogalmazott, hogy olyan becsületes ember, mint Dósa nem foglalhat állást az ezrek és milliók emberhez illő kezelését gátló önkény felszámolását célzó törekvések és az igazság kivívása ellen. Ez kiválóan mutatja, hogy Wesselényi az ekkor Erdélyben már végletekig feszült közhangulatban még mindig azon a határozott állásponton volt, hogy a nemtelenek helyzetének megoldására egyedül az úrbértörvény alkalmas. Felismerte azonban, hogy az elmúlt időkben a társadalmi helyzet egyre fenyegetőbb, különös tekintettel a galíciai eseményekre és aggasztó következményeikre, ami szerint az úrbérkérdés már fennmaradási kérdés. A népet még nehéz áldozatok ellenére is meg kell nyugtatni. Wesselényi azt kéri Dósától, hogy a jelen helyzetre tekintettel igyekezzen az embereket egy korszerű és sürgős úrbér gondolatával megbarátkoztatni. Mivel ebben a kérdésben kulcsfontosságú a székely székek véleménye, kérte, hogy a cél érdekében használja fel minden – főleg Marosszékből jelentős – befolyását.⁷⁸

Dósa válaszlevele nem maradt ránk, azonban Wesselényi újabb leveléből rekonstruálható annak tartalma. Erre a dicséretekben és visszakerdezésekben található – Dósa leveléből származó – idézetek által van lehetőségünk. Dósa ezek alapján úgy gondolta, hogy

⁷⁶ FERENCZI i. m. 67.

⁷⁷ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 07. 17. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

⁷⁸ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 07. 30. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

az úrbért be kell vezetni, mivel az egy jobb és „állandóbb” helyzet előkészítő átmenete lehet, minél többet jelenleg még nem lehet, kevesebbet pedig már vétek tenni. További információforrásokból megtudjuk, hogy Dósa a galíciai eseményekhez azt jegyezte meg, hogy az ottani események hátterében nem az úrbér ügye áll, hanem oktan és bűnös felsőbb eljárás. Wesselényi őszintén vall saját véleményéről, illetve annak okairól: tudja azt, hogy sok olyan helyen, ahol az úrbért bevezették, már azt mondják, hogy nem kell többé, de tudja azt is, hogy ahol nincs, ott nem azért ellenzik, mert az túlvinne az úrbéren, azt meghaladta, hanem a kiváltságok megtartása a cél.⁷⁹

Az utolsó ismert, Dósa Elek által Wesselényihez írt levél 1848-ból származik. Dósa arra kéri, hogy a tizennyolc év kutatómunka után Teleki József erdélyi kormányzó kérésére megírt, azonban a cenzúra miatt korábban meg nem jelentethetett,⁸⁰ Erdély jogrendszerét összefoglaló művét segítsen Deák Ferencnek és az unió ügyéért felelősöknek eljuttatni.⁸¹ Wesselényi utolsó – ugyanebben az évben kelt – levelében még arról írt, hogy fiataloknak szóló államismereti tankönyvet akar összeállítani, melyhez Dósa Jus Publicum című művét is felhasználta. A befejezés már teljesen más – addigi levelezésükben fel nem lelhető – hangnemben végződik: „Magamat ’s családomat ajánlom Önnek emlékezetébe! Éljen boldogul!”⁸²

Több levélváltás – ismereteim szerint – nem történt közöttük. Az idejét Freiwaldauban töltő Wesselényi 1849-ben még érdeklődött Nagy Lázártól, hogy mi hír az erdélyiekkel, Dósával és a többiekkel.⁸³ A szabadságharc leverését követően azonban minden bizonnyal a levelezések is ellenőrzés alá kerültek.

Wesselényi leveles könyvét olvasva szembetűnő, hogy kézírásával többé nem találkozunk, nyoma sincs a régen precízen, fegyelmezetten vezetett másolatoknak, helyét sok kéztől származó rendetlen írások veszik át. Az utolsó bejegyzés egy német nyelven íródott levél 1850. április 20-áról,⁸⁴ az azt megelőző napról, hogy a pesti Emerling fogadóban Wesselényi élete lezárult.⁸⁵

Dósa a szabadságharc idején egyre nagyobb aggodalommal figyelte az eseményeket. Ebben az időszakban Marosszék képviselőjének Berzenczey Lászlót választották meg, Dósa Elek kortársi megítélése viszont meglehetősen negatív lett: mint Erdély fejlődésének

⁷⁹ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 08. 21. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

⁸⁰ DÓSA (1861) i. m. I. III.

⁸¹ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1848. *Történeti Lapok*. 1875/1. 44.

⁸² Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1848. 09. 25. DJCAN F250, 168 Copii iunie-decemrie 1848.

⁸³ Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz 1849. 11. 07. DJCAN F250, 169 Copii aprípie-decembrie 1849.

⁸⁴ 1850. 04. 20. DJCAN F250 170 Copii ianuarie-martie 1850.

⁸⁵ TRÓCSÁNYI i.m. 552.

akadályozója került a köztudatba. Berzenczey László hívei a következő gúnyverset költötték, többek között Dósa Elekről és Kemény Pálról:

“Aki sánta, csak sántikál,	Fontos az uniós zászló,
A rossz kaszás rosszul kaszál,	Éljen Berzenczey László.
S mint hogy Petelei pipál,	Minthogy tégedet szeretünk,
Éljen pechovich Kemény Pál.	Te leszel egyik követünk.
Csúf, ki fészket legazolja,	S figyeljetelek kérésemre,
S a ki szavát megmásolja.	Másik legyen Antal Imre.
Drága madár, köszöntelek,	Józan ész és tiszta kebel,
Bőbeszédű Dósa Elek.	Székel ügühöz e kettő kell.” ⁸⁶

Amikor Csányi László, Erdély teljhatalmú kormánybiztosa a szabadságharc idején tapasztalta a Marosszékből egyre növekvő elégedetlenséget, a kormánybiztosi posztot először Dósának kínálta fel, azzal, hogy vegye elejét a további zűrzavarnak. Dósa ezt nem vállalhata el, ahogyan emlékiratában írja [saját magáról egyes szám harmadik személyben beszél] „hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.”⁸⁷ Csányi másodszori kérésére elfogadta a Brassó környéki területek kormánybiztosi posztját,⁸⁸ melyért később négyévi várfogságra ítélték.⁸⁹ A fogság alatt fordította le Jeremy Bentham Theory of Legislation című művét, mely a mai napig az egyetlen magyar nyelvű Bentham-mű.⁹⁰ Életének további történéseit azonban nem tárgyaljuk, mivel az a jelen dolgozat kereteit szétfeszítené.

3. Az erdélyi úrbér feletti vélemények

Az alábbi fejezetben Dósa Elek és Wesselényi Miklós vonatkozó nézeteit ismertetjük. Az elmúlt évszázad több történétírója is foglalkozott Wesselényi Miklós és az úrbér kapcsolatával, azonban még mindig vannak fehér foltok, nem tisztázott összefüggések. Dósa

⁸⁶ CSIZMADIA i.m.84.

⁸⁷ DÓSA ELEK: *Marosszék* MOL P90 2. csomó 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok. 40.

⁸⁸ Azzal a kitételrel, hogy Csányi Lászlóval egyeztetni kell. Csányi László levele Dósa Elekhez 1849. 04. 19. MOL, Fond X7162. 17670/8

⁸⁹ A pesti hadi törvényszék ítélete 1852. május 5. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Fondul personal Dósa Elek F 475 1638-1911.

⁹⁰ KKEK ms. 1818. Bentham kéziratát Étienne Dumont rendezte össze francia nyelven :Principes de législation, Traités de législation, civile et pénale. Ezt a művet fordította le Charles M. Atkinson 1914-ben angolra. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy előbb lett lefordítva a mű magyarra, mint angolra. DUMONT, Étienne – ATKINSON, Charles Milner: *Bentham's Theory of Legislation*. London, Edinburgh, Glasgow, New York, Toronto, Melbourne, Bombay, Oxford University Press. 1914.

Elek elméleti, főként történeti és dogmatikai munkássága hozzájárulhat e máig fennmaradó hézagok kitöltéséhez és Dósa valós szerepének és nézeteinek tisztázásához. Nem lehet célunk a változások kronologikus ismertetése. Az egyes álláspontokat összességében, tartalmi szempontok mentén kívánjuk szétválasztani. Ennek nem csak az az oka, hogy az egyes személyes álláspontokat az utókor ideológiai megkötöttségek miatt más módszerekkel vizsgálta, és így sok kijelentés az eredetitől lényegesen eltérő jelentést kapott, hanem az is, hogy a kort jellemző indulatos megnyilatkozásokból és irányzatos írásokból sok esetben nem derül ki következetes rendszer. Ezért csupán a vizsgált személyek kézírataiból, levéltári emlékeiből és egykorú publikált írásaiból kinyerhető legfontosabb gondolatok lényegének ismertetése a célom.

3.1. Dósa Elek, a jogtudós

3.1.1. Jogdogmatikai megközelítés

Dósa több nagy összefoglaló művében is foglalkozott a földesúri hatalom terjedelmével és tartalmával, nyomtatásban azonban csak az 1861-es, hányattatott sorsú, de az Akadémiai Nagydíjat elnyerő monumentális Erdélyhoni jogtudományban⁹¹ jelenhetett meg.⁹² Az úrbéri viszonyok pontos meghatározásához egészen az úri hatalom fogalmáig kell visszamenni. Dósa ezt a feltehetően 1848 előtt írt, mindeddig ismeretlen Az erdélyi magyar és székely magánjogtudomány című művében⁹³ úgy határozza meg, hogy az úri hatalom (*dominica potestas*) foglalata mindazon jogoknak, melyek a családfő és a ház népének azon tagjai között állnak fent, akik nem vérségi, hanem kötelmi jogi viszonyban állnak a családfővel.⁹⁴

Az ugyancsak az 1848 előtti jogi szabályozást bemutató, de nyomtatásban csak 1861-ben megjelenő Erdélyhoni jogtudományban már a következőképpen határozta meg az úri hatalmat: az úri hatalom foglalata mindazon jogoknak, melyeket a családfő azokra nézve

⁹¹ A terjedelmes mű megjelenése után, még az 1861-es évben, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta. Fekete Géza: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-1973*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.; Székfoglaló előadását 1863-ban olvasták fel. Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Nagygyűlési jegyzőkönyv 1863 MTA Kézirattár. 1867-ben megnyerte a Tudományos Akadémia nagydíját, mellyel 200 forint pénzjutalmat is kapott. A nagydíjat eredetileg Deák Ferencnek akarták adni, azonban az ő művét formai okból kizárták. A Törvénytudományi Osztály értekezleti jelentése 1867 MTA Kézirattár RAL: 271/1867

⁹² Összesen két műve jelenhetett meg nyomtatásban. A másik : Dósa Elek: *Az erdélyi evangelico-reformátusok egyházi jogtana*. Pest, Osterlamm Károly, 1863.

⁹³ Mindezidáig egyetlen Dósa Elekkel foglalkozó forrás sem utalt rá.

⁹⁴ DÓSA Elek: Az erdélyi magyar és székely magánjogtudomány. KKEKK ms 2001 118.

gyakorolhat, kik magukat szolgálatára kötelezték. Az ezen hatalom alá rendelt személyek feletti felsőbbbsége a családfőnek egyrészt szerződésen, másrészt pedig azon föld tulajdonosi jogán is alapulhat, melyet a szolgálatra kötelezett személy birtokol.⁹⁵ Érdekes megfigyelni a két fogalom meghatározás közti különbséget: a második meghatározásnál a jogviszony alanyai két körben is bővülnek. Egyrésztől már nincs benne az a fordulat, amely kizárja a családfő úri hatalmát az ahhoz vérségileg kapcsolódó természetes személy felett, és nem csak szerződés lehet a jogviszony alapja, hanem a földesúr tulajdonában lévő föld, melyet a szolgálatra kötelezett személy birtokol.

Az úri hatalom a szerző szerint tovább bontható gazdai és földesúri hatalomra. A gazdai hatalom alá tartozó személyek azok, akik magukat bizonyos fizetésért a gazda illetve a gazdasszony meghatározott kizárólagos szolgálatára és környezetében lakásra is kötelezték.⁹⁶ Ezen jogviszony a családdal meglehetősen szoros kapcsolatot keletkeztetett. Ilyen jogviszony alá tartoztak az udvari tisztek és a házi cselédek.⁹⁷ Földesúri hatalom alatt álló személyek széles értelemben azok, akik valamely tulajdonosnak földjeit pénz és szolgálatbeli fizetés mellett használják, legyenek bár nemesek, városi polgárok vagy nemtelenek.⁹⁸ Szűkebb értelemben pedig azok tartattak földesúri hatalom alatt levőknek, kik a földtulajdonosoknak közadóval terhelt ingatlanát szolgálati díj mellett, haszonvételi joggal birtokolták, és régen jobbágyoknak, később pedig zselléreknek vagy földműveseknek neveztettek.⁹⁹

Dósa Elek meghatározása szerint az úrbér azoknak a törvényeknek az összessége, melyek a közadó és terhek alapjául szolgáló földrész kimérésével és az ilyen földön lakni kényszerülő személyek jövőjének biztosítását tárgyalják.¹⁰⁰ Mindenféleképpen érdemes kiemelni azt az eredeti nézőpontot, ahonnan Dósa ezt a jogviszonyt megvilágítja. Nem azon van a hangsúly, hogy a nemtelen ember alárendeltje földesurának, hanem e státus elszenvetőjének életén és jövőjén, kijelölve azt a legfőbb feladatot, hogy számukra a jogbiztonságot mint alapvető jogot biztosítsa. Dósa ezen álláspontjával jóval meghaladta saját korát.

Az úrbér fogalmának meghatározásakor érdemes kitérni arra, hogy a reformkor Erdélyében sokan úrbér alatt nem jobbágy által a földesúrnak való járadékfizetést,¹⁰¹ hanem ennél jóval szélesebb kört, a jobbágy személyi jogait is értették. Az Erdélyi Hiradó

⁹⁵ DÓSA (1861) II. i. m. 102.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ DÓSA (ms. 2001) i. m. 118.

⁹⁸ DÓSA (ms. 2001) i. m. 120–121.

⁹⁹ Dósa Elek tizenkét pontban foglalja össze a privilégiumokat. DÓSA (1861) i. m. 105.

¹⁰⁰ DÓSA (1842b) i. m. 425.

¹⁰¹ MÁRKUS i. m. 770.

szerkesztője, Dósa Elek utolsó, a vitához tartozó cikkének utolsó lábjegyzetében határozza meg, mit is értenek egyáltalán úrbér alatt. E szerint a törvényhozásnak joga van szabályoznia a földesúri hatalom korlátait, a jobbágyság szolgáltatásainak mennyiségét, a robot mibenlétét. Azt, hogy milyen adót, járadékot és milyen mennyiségben szedhet a földesúr, nemfizetés esetén milyen eszközei lehetnek jogai érvényesítésére, hogyan szankcionálható, ha a megengedettnél többet vesz el, illetve, hogy örökségéből szabadon elmozdítható-e az úrbéres vagy csak a törvény által taxatív módon felsorolt esetekben?¹⁰² Az úrbér tehát a földesúrnak járó jobbágysági szolgáltatások összessége, mely lehet pénz-, munka-, és terményjáradék is.¹⁰³

Dósa – Berzenczey tudósításában megismert szónoklatában – az úrbért személyi és vagyoni részekre osztotta, utóbbiról megjegyezve, hogy ha csak az adó kérdését rendezik, az csupán felszíni megoldás.¹⁰⁴ Dósa Elek kategóriái közül a vagyoni úrbér fogalma¹⁰⁵ feleltethető meg leginkább a ma ismert úrbér fogalmának tartalmi elemeivel,¹⁰⁶ míg a személyi úrbér leginkább olyan jogok összességét jelöli, melyek a nemtelenhez, mint személyhez tapadnak. Ilyenek különösen az 1841-1843-as kolozsvári országgyűlésen leghangsúlyosabban megjelenő problémás kérdések: a jobbágyság költözéshez való jogának kérdése, a jobbágyság-zselléri kárviselés szabályai, a perindításhoz való jog, a pártfogóhoz való jog és a tulajdonjoghoz való jog.¹⁰⁷ Fentiek alapján az úrbér alatt bővebben a földesúr és úrbéres közti jogviszonyok összessége, míg szűkebb értelemben az úrbéres földesúrnak járó szolgáltatásait kell érteni.

Az úrbérnek eszerint két fő feladata van. Első az úrbéri állomány meghatározása, azaz az adózó birtokában lévő földterületek pontos kimérése, mely alapján az adó egyes területekre kivethető mértéke meghatározható.¹⁰⁸ Második funkció az adózó biztosítása, vagyis a nem nemes állapotú lakosság nehéz helyzetének javítása, és olyan garanciák megállapítása, melyek a nép életminőségének emelkedését a helyes pályán tartják.¹⁰⁹

Az úrbéri állomány meghatározása a vármegyékben lehetséges, mert ott a törvény értelmében is már létezett összeírás alapján nyilvántartott,¹¹⁰ vagy állandóan adó alapjául szolgáló földrész. Azonban, mivel az úrbér ilyen módon való szabályozása az adórendszertől

¹⁰² DÓSA Elek: Felelet Pálffy János és Berzenczey László urak feleleteikre. *EH*, 1842/84. 508.

¹⁰³ MÁRKUS Dezső: *Magyar Jogi Lexikon*. VI. Budapest, Pallas, 1898 – 1907. 770.

¹⁰⁴ BERZENCZEY László: Maroszei közgyűlés. *EH*, 1842/12. 70–71.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ MÁRKUS i. m. 770.

¹⁰⁷ PÁLFFY János: Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről. *EH*, 1842/55. 333–334.; SÁNDORFY i. m. 489.

¹⁰⁸ DÓSA [1842b] i. m. 425.

¹⁰⁹ DÓSA [1842b] i. m. 426.

¹¹⁰ Az 1819-1820-as években szorgalmazott úrbéri rendezés nem történt meg, viszont jelentős mértékben előre haladt a fölterületek összeírása.

elválaszthatatlan, az alkotmányos jogok korlátozása nélkül a vármegyében sem történhetne meg, amíg – úgy mint Magyarországon az adó mértékének megállapítása – az országgyűlés által hozott törvény által törvényhatóságok birtokába nem jut.¹¹¹

3.1.2. Dósa Elek programja

Dósa Elekről megállapíthatjuk, hogy nem egyszerű úrbéri szabályozást akart, hanem azt meghaladva az emberek egyenjogúságának korszerű eszméjét vallotta. Úgy gondolta, hogy az úrbért mindenféleképpen be kell vezetni, mivel az egy jobb és „állandóbb” helyzet előkészítő átmenete lehet, aminél többet akkor még nem lehetett tenni, kevesebbet pedig már nagy hiba lett volna.¹¹² Könnyebb lett volna, ha – ahogy Wesselényinek írja még csak 1842-ben – nem ragaszkodtak volna az emberek annyira az úrbérhez, mint a helyzet megoldásához szükséges egyetlen lehetőséghez, amikor még lehetett volna más út mellett dönteni. Azok az intézkedések, amelyeket 1791-ben hatalmas változást hoztak volna, 1842-ben már nem elegendők, azokat az idő meghaladta. Azonban ha több nem is lehet, úrbérnek lennie kell, de a kényszerűség lesz érezhető azon.¹¹³ Dósa ezzel a mondatával előre vetíti azokat a szörnyű következményeket, melyeket Erdélynek 1848-1849-ben el kellett szenvednie.

A Dósa Elek az általa megadott úrbérfogalmában nem csak a nagy műgonddal felkutatott problémát találjuk meg, hanem rendkívüli tömörséggel az általa vélt megoldást is. Gondolatmenete szerint a közvagyon csak úgy felelhet meg a rendeltetésének, és lehet alapja a gazdasági fellendülésnek, ha a társadalom minden tagja a tulajdonát képező földbirtok nagyságának arányában fizet adót, és tehetségük szerint részesülnek a polgári jogokból. Ha Magyarország és Erdély alkotmánya ettől az elvtől nem tért volna el, nem jelentene olyan sürgető gondot. Mivel azonban a birtokos nemes rend kiváltságai miatt a közadó, vagy annak egyáltalán bevezetése eleve ki volt zárva, a közszükséglet fedezésére szolgáló legfőbb forrást az emberi jogoktól megfosztott lakosság vállalt nyomó adó jelentette, így e források a 19. század elejére majdnem teljesen kiszáradtak. A lakosság ezreivel szemben milliók kényszerültek az évszázadok óta megtagadott igazság kiszolgáltatását követelni. Az, hogy a közvagyon megtartása biztosítva legyen, az öfenntartásért való kötelesség lett. Ezt – Dósa szerint – a legegyszerűbb módon úgy lehet elérni, ha visszatérnénk a közállományi alap elveihez, vagy annak törvénybeli kimondásával, hogy minden lakos kivétel nélkül köteles

¹¹¹ DÓSA [1842b] i. m. 425.

¹¹² Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 08. 21. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

¹¹³ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1842. 11. 27. Marosvásárhely DJCAN F250, 135.

legyen a közállomány fenntartására az országgyűlés által évenként megállapított mértékű, a törvényhatóságok számára teljesítendő szolgáltatáson keresztül. Az ország minden lakosának kivétel nélkül részesülnie kell minden, a polgárokat megillető jogban. Különösen nagy jelentősége van annak, hogy a személyek tulajdonhoz való joga teljes lehessen, illetve, hogy minden természetes személynek joga lehessen bármilyen hivatalt vállalni.¹¹⁴

A polgári átalakulás folyamata alatt a sérülékeny lakosság jogaival való visszaélés megakadályozása a törvényhozás feladata. Indokoltá tenné a változtatást annak igazságosságos volta is, mely nem csak jólétet adna, hanem szimpátiát is keltene a népben. Biztosított lenne a közszükség fedezésére való pénzforrás. Az osztályok megszüntetésével a lakosságból egy nemzet lehetne, mely más úton nem jöhet létre. Az ebből fakadó ügyszorosság a leghatásosabb eszköze a nemtelen nép millióinak az arisztokrácia ezreivel szembeni vértanúsági ihletettség és elszántság hazafiúi érzelmekké való átalakítására.¹¹⁵ „Gyökeres orvoslása a'sinlódó testén itt ott mutatkozó számtalan sebnak, melyeket kötözgethetünk forrasztgathatunk mint eddig még századokon keresztül, de ideig óráig tartó enyhülést eszközölő gyógyítgatásink naponta mérgesbé leendik a'belsejében lappangó kóranyagot, míg a' palliatív gyógyítgatás martaléka lesz a' beteg épen úgy, mint az alapjaiban meggyengült épület összeroskad a foltozatok terhe alatt.” Ha gyökeres változásra az ország nem hajlandó, akkor az úrbér biztosítása elmulasztathatatlan kötelesség, ameddig arra az idő és körülmények miatt előbb-utóbb rá nem kényszerül.¹¹⁶

A magyar, székely és szász föld közti különbségek félretételével a törvényhozásnak nem csak joga, hanem kötelessége is Erdélyben mindenhol, ahol földesúr és úrbéres található, az irántuk való gondoskodást kiterjeszteni, hogy a zsellér nem csak közállomány és földesura, hanem mint ember és polgár, utódai iránti kötelességeit is szabadon teljesíthesse.¹¹⁷

Dósa Elek már 1842-ben úgy fogalmazott, hogy még az éppen folyó országgyűlésen törvényt kell hozni a földesúri önkénynek nem csak korlátozásáról, hanem teljes eltörléséről is, hogy többé saját ügyeiben ne bíraskodhasson. Ugyancsak törvényben kell meghatározni azt a szolgálati mennyiségét, amelyet a földesúr zsellérének „külső és belső fekvőkben, és egyéb haszonvételekben” adni köteles.¹¹⁸ Ez azt jelenti, hogy az országgyűlés jogkörébe kell utalni azon juttatások legkisebb mértékének a meghatározását, amelyet a földesúr a tulajdonát képező földön élő nemtelenek számára biztosítani köteles. Ezek a juttatások lehettek ingatlan

¹¹⁴ DÓSA [1842b] i. m. 425.

¹¹⁵ DÓSA [1842b] i. m. 425.

¹¹⁶ DÓSA [1842b] i. m. 425.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ DÓSA [1842b] i. m. 426.

birtokjogának átruházása,¹¹⁹ illetve meghatározott dolgok hasznainak szedése. Ezen birtokjog védelme a zsellért megilleti, úgy is mint embert, úgyis mint a közállomány megbecsülést és kímélést méltán érdemlő „élő kincstára”, *vivum aerarium*.¹²⁰ A zsellérek személyi és vagyoni ügyei kerüljenek ugyanazon törvények hatálya alá, mint az ország többi lakójáé, mivel ezen politikai út követése könnyen kényes természetű eredményeket szülhet, a lakosság többségének elszigetelt osztályaiban közérdek ellenesen örökítik tovább. Dósa Elek szerint rendkívül fontos annak kimondása, hogy a nemtelen állapotú zsellér közhivatal vállalásához való jogával élhet, és nem csak ahhoz van joga, hogy úrbéri állományát megválthassa, hanem bármilyen ingatlant is szerezhet és birtokolhat úgy, mint bárki más. Különösen, mivel az úrbéresek tulajdonjogának korlátozása és ügyeik kizárólag politikai úton való kezelése egyáltalán nem segíti elő a szabad földdel bíró szabad emberek, vagyis önálló birtokos polgárság rétegének megerősödését.¹²¹

3.1.3. Az úrbérekérdés a székely kiváltságok tükrében

Dósa Elek a kérdést nem csak elméleti alapokon vizsgálta, hanem a kutatások eredményeit arra is felhasználta, hogy a 19. század elejére társadalmilag teljességgel felaprózódott és az új, Bécsből vezérelt, politikailag teljesen megbénított közigazgatással rendelkező Erdély problémáinak orvoslásán dolgozzon.

Az Erdély keleti részén elterülő Székelyföld (*terra Siculorum*) népességének elsődleges feladata a keleti határ védelme volt. Ezen terület a királyi és vajdai vármegyéktől és váraktól merőben különböző jogterület volt, amelyen önálló székely hatóságok működtek, a királytól kinevezett székely ispán vezetése alatt, ahol csupán a székely törvény és jogszokás uralkodott.¹²² A székely kiváltságok – az ismert oklevelek alapján – nem a különféle nemesi kiváltságok egyik kategóriája, amelyet a király adományozott, vagy ismert el, hanem azok jóval régebből való saját törvények voltak, melyeknek eredőjét mindezidáig homály fedi.¹²³ A székely kiváltságok jellegzetessége, hogy az egész székely társadalom a nemesi adomány haszonélvezője volt. A székely földek még magszakadás és árulás esetén sem szálltak vissza a

¹¹⁹ Két fajtája lehetett: a külső fekvő erdő, mező, legelő és termőföld gyűjtőfogalma, míg a belső fekvő kifejezés a lakótelket jelentette.

¹²⁰ Az adót a nemtelen réteg fizette, ezért gyakran nevezték őket az állam kincstárának, azaz *vivum aerarium*-nak.

¹²¹ DÓSA [1842b] i. m. 426.

¹²² BÓNIS i. m. 9.

¹²³ KÁLNOKY, Nathalie: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda, Pallas, 2007. 53.; SZÁDECZKY-KARDOS i. m. 25.

koronára, hanem végső soron a székely közösséget illették.¹²⁴ A reformkor időszakára a székely társadalom teljesen átalakult és felaprózódott.¹²⁵ Területileg két részre tagolódott: Csík és Háromszék népét a katonáskodás kötötte gúzsba, a közigazgatás és igazságszolgáltatás pedig az osztrák parancsnokság alá tartoztak, akiknek joguk volt beavatkozni a házasság és öröklés rendjébe is. Udvarhely-, Maros-, és Aranyosszék területén külsőleg érvényesültek a kiváltságok, de Bécs erőteljes ellenőrzése miatt *de facto* alig különböztek a vármegyéktől.¹²⁶

A kétféle tagoltság mellett meg kell említeni a székely társadalom csoportjait is: magyar vármegyékből áttelepült *arisztokrácia*, *primorok*, *lófők* (principili), *gyalogosok* (pixindarii), a *köznemesi réteg* (libertinus), *polgárság*, *zsellérek* és a *jobbágyság*. A jobbágyság tovább osztható (meglehetősen különböző jogállásokkal): *ősjobbágyok*, *fejekötött jobbágyok* és *fogott jobbágyok*.¹²⁷

A felaprózódott társadalmi rend kialakulásának okaira az előszóban röviden már kitértünk. Nem szóltunk azonban arról a módszerről, mellyel a Habsburg uralkodók akarták kioltani a székely privilégiumok hatályát. Az említett törekvés oka az volt, hogy az évszázadok óta határvédelemmel, katonáskodással foglalkozó népcsoport fegyveres ereje folyamatosan fenyegette a törékeny rendszert. Ezen veszély felszámolása érdekében a kormányzat megszegte a székely nemzetiség és vagyon egyben tartásának zálogául szolgáló öröklési rendet, és azt a vagyont, melynek nem az államra, hanem a székely nemzetre kellett volna háramlania, saját embereinek ajándékozta. Ezáltal Székelyföldön két jogrendszer alakult ki egymás mellett: egyrészt a *ius generalis*-nak számító magyar jog, mely ajándékozással alakult ki és az ehhez képest *ius specialis*, azaz a székely jogrend. Ezen kettős fejlődés több síkon is feszültséget okozott a területen. Mindkét konfliktus jól tetten érhető Dósa Elek a feltételezeten 1833-1834 környékén készült A marosszéki primpilius és pixidarius székelyek tisztválasztásbeli szabad votumok megszorítása ellen előterjesztett védekezés című munkájában.¹²⁸ Az első konfliktus a régi székely nemesség részeit képező¹²⁹ primorok, primpilius (lófő) és pixidarius (gyalogos) nemesség között volt megfigyelhető. 1827-ben meghozott, és 1830-ban megerősített székely jogszabályok szerint a gyűlésekben a primorok személyesen jelentek meg, míg a másik két társadalmi csoport falunként 2-3

¹²⁴ KÁLNOKY i. m.; DÓSA (1861) i. m. 99.

¹²⁵ BÖZÖDI i. m. 205.

¹²⁶ BÖZÖDI i. m. 206.

¹²⁷ BÖZÖDI i. m. 206–207.

¹²⁸ KKEK ms. 1994

¹²⁹ Siculi trium generum. CONNERT János: *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, Gombos F. nyomdája, 1901. 70.

képviselőt küldhetett. Ennek ellenére a jogaiban sértett rétegek 1831-ben személyesen jelentek meg a gyűlésben, azonban egy júniusban megalakuló bizottság három hiányzó taggal és két szavazattöbbséggel újra a gyűlés elé terjesztette a jogcsorbító javaslatot, mely elfogadásra is került, és a Gubernium is jóváhagyta.¹³⁰

Székelyföldön – írta Dósa Elek – a fennálló törvények szerint nem volt olyan, a földekkel foglalkozó összeírás, amely alapján közadó kivethető lenne. Az úrbéri állomány meghatározása nem lehetséges addig, amíg Székelyföld sajátságos jogállását külön törvénnyel nem változtatják meg. Ezt az úrbéri törvény által megvalósítani nem tanácsos, de nem is lehetséges. Dósa ezen álláspontot az előtte ismert minden, az adózási rendszert szabályozó törvényre alapítja, melyek egyértelműen megmutatják, hogy kapuszám szerinti adózás csak a magyar és szász földön létezik, a székely földön pedig (Marosvásárhely kivételével) nincs. Ebből az következik, hogy a székely területeken a földdel kapcsolatos törvényes összeírás nem létezik, igazság pedig csak akkor lehet, ha a vármegyei allódium is, alkotmányos biztosítékok mellett, a közadó alapja lesz.¹³¹

Dósa Elek Berzenczey állításaira válaszolva kiemelte, hogy nem ugyanazt jelenti, hogy a székely földön földre fektetett adózás nem létezik (ahogyan a Marosszék gyűlésén az valójában elhangzott), azzal, hogy a székely földön nincs (ahogyan Berzenczey a beszédet előadta az Erdélyi Híradóban¹³²).

A kapunak (porta-dica-rovás) különböző időkben különböző jelentése volt. A kapuszám szerinti adó az idők alatt nem földre, hanem a jobbágy ingóvagyonára lett alapítva.¹³³ Dósa Elek kijelenti, hogy sosem tagadta, hogy a székely földön adót fizető jobbágy volt. Azok azonban soha nem földre voltak fektetve. Ha ennek ellenére esetleg valamelyik törvénycikk mégis ezt a kifejezést használta és székelyföldi kapuszám szerinti adózásról beszélt volna, az arra bizonyítékul nem szolgálhatott, hogy a Székelyföldre közadó lett volna kivetve, hanem csak arra, hogy a székelyföldi jobbágyok is fizettek adót ingó vagyonaik után. Berzenczey írásában több törvénycikkre is hivatkozik, azonban Dósa rávilágított arra a tényre, hogy azon jogszabályok, melyekre Berzenczey a portális adó székelyföldi létezésének bizonyítása érdekében hivatkozott, olyan időszakban születtek, mely időszak alatt a székelyeknek nem volt szabadsága, a Segesváron 1562-ben tartott gyűlést

¹³⁰ Dósa Elek: A marosszéki primpilius és pixidarius székelyek tisztválasztásbeli szabad votumok megszorítása ellen előterjesztett védekezés. KKEK ms. 1994.

¹³¹ DÓSA ELEK: „Nyilatkozat a' Pálffy János által fölfedezett Dósa-elve nézve” *EH*, 1842/70. 425.

¹³² BERZENCZEY LÁSZLÓ: Marosszéki közgyűlés. *EH*, 1842/12. 70.; DÓSA ELEK: Felelet Pálffy János és Berzenczey László urak feleleteikre. *EH*, 1842/84. 507.

¹³³ Uo.

megelőző események¹³⁴ következtében. A székely privilégiumok azonban visszanyerték hatályukat, melyek így a portális adóról szóló törvényeket lerontották, így semmilyen jogerővel nem rendelkeznek, tehát azok nem lehetnek semmiféle hivatkozás alapjai.¹³⁵

1607-ben megváltozott a szabályozás, egy-két kivételt leszámítva megszűnt az adók ingóságokra alapított kivetése, és állandósult az Aprobrata Constitutio 3. R. 2. titulájában található ingatlanvagyonra fektetett rendszere.¹³⁶ Dósa szerint a vitatott állításának igazolásához azonban nem kell a jogtörténet legmélyebb rétegeihez nyúlni, azt két hatályos dokumentummal is alá tudja támasztani. Első a Diploma Leopoldinum 14. pontja, mely szerint a Székelyföldre egyedül a honvédelem terhe van fektetve. Tehát sem több, sem kevesebb, mint a magyar nemesi allódiához. Második éppen a három nemzetnek a porták feletti accordája, mely 1693-ban a fejedelem által is ünnepélyesen megerősített. Ezen egyezmény alapján az ország 2425 portái közül 1400 a szász földre, 1000 a vármegyékre és 25 Marosvásárhelyre rovatván a Székelyföld teljes megkíméltetésével.¹³⁷

3.2. Wesselényi Miklós, az államférfi

3.2.1. Az úrbér, mint az egyetlen megoldás

Wesselényi életét két fontos tényező határozta meg gyerekkorától kezdve: az egyik a politika közelsége, a másik pedig a zsibói birtok. Ezen két elem alapvetően meghatározta azon szempontokat is, melyek segítségével a jobbágyság helyzetének jobbításához hozzáfogott. Nem elméleti és történeti aspektusból vizsgálta a kérdést, hanem főként a gyakorlat és a tapasztalat oldaláról. Gyermekkorától részt vett a birtok szervezésének munkájában, így első kézből értesült Erdély gazdasági hanyatlásának jogi, társadalmi és technikai okairól. Ezen tapasztalatokat összegyűjtötte, politikai rutinjának és retorikai tehetségének köszönhetően olyan erővel adta elő a tapasztalatot nyugvó nézeteit, olyan hatást keltve a különböző fórumokon, hogy a rendbontásokat fegyveresen vérbe fojtó osztrák államtanács kitüntetett

¹³⁴ A székelység nagyobb része felkelt II. János ellen, de leverték őket és 1562-ben a köznép jobbággá lett, királyi adományozás alá került.

¹³⁵ DÓSA Elek: Felelet Pálffy János és Berzenczey László urak feleleteikre. *EH*, 1842/84. 507.

¹³⁶ A második cikk harmadik articulusa a következőképpen fogalmaz: „Az adó az országbéli adófizető kösségnek felszámllálása szerént való kapuszámok után jár, mely már közönségesen róvásnak neveztetik, mely róvás és felszámllálás szerént tíz emberek irattatnak és rendeltetennek egy kapuszámra; mely tíz emberszámot hogy ha Isten kegyelmességéből ez hazának békességében valahánynyal meghaladná is a mostani emberek száma, mindazáltal ugyancsak azon egy kapunak tartatik és a többi tartozik a felrótt embereket az ő állapotjoknak mivoltokoz képest segíteni.” MÁRKUS Dezső: 1540 – 1848. évi erdélyi törvények. In: *Corpus Juris Hugarici*. Budapest, Franklin – Társulat, 1900. 71.

¹³⁷ DÓSA (1842c) i. m. 508.

figyelemmel kezdte el kísérni és komoly erőket vetett be Erdély egyik legnagyobb politikusának elhallgattatására.

Wesselényi már 1827-ben úgy nyilatkozik, hogy hajlandó bevezetni szilágysági birtokain az erdélyinél sokkal enyhébb magyarországi úrbéri szabályozást.¹³⁸

Egy 1831-ben kelt, az Erdélyt alkotó nemzetek gyűléseinek címzett levélből derül ki, hogy kormányzati körökből nevét elhallgatni kívánó személy figyelmezteti Wesselényit, hogy élete veszélyben van, és jobban teszi, ha azonnal elhagyja Erdélyt.¹³⁹ Ennek pontos okára nem derült fény, azonban feltehető, hogy közrejátszhatott Wesselényi fokozatosan erősödő, a kormányzatot bíráló retorikája. Ebben az évben kutatásokat kezdett a zsibói uradalom földjein, azért, hogy fölmérje a jobbágyság terheit és bevételeit. Közép-Szolnok vármegye 1831-i közgyűlésén számolt be a kutatásainak és számításainak eredményeiről.¹⁴⁰ Mintegy 450 cselédes gazda és 2500 lélek vett részt a vizsgálatban. Az ökrös gazdáknak legfeljebb 16, a gyalogosnak 9 hold földje volt. Ezért az ökrös jobbágyság 78, a gyalogos 156 nap robottal tartozik urának, melynek pénzértéke összesen 156 forint. Ehhez jönnek a különböző ajándékok és kisebb dézsák (majorság, tojás, vaj, fonás, karókészítés, gyümölcszedés és törés), melyek terhe átszámítva így holdanként 9 forint 12 krajcár, összesen 163 forint 7 fillér. Ezek tehát a földesúr számára fizetendő járulékok. Az előbb említett tételeken kívül bele kell számítani a föld megművelésének költségeit is. Anélkül, hogy a rendkívül aprólékos részletszámításokat közölnénk, elmondható, hogy végeredményben egy földművelő jobbágyság, zsellér számára a mezőgazdaság 5-7 forint ráfizetéssel járt. A mérleget az állattenyésztés egyenlítette ki, azonban a roppant terhek miatt bő termés idején is minimális pénz maradt meg, aszály vagy járványok idején pedig az éhhalál jelent valós veszélyt.¹⁴¹ Már a 30-as évektől halaszthatatlan feladatnak egy olyan úrbéri törvény elfogadását tűzte ki célul, amely fokozatosan elvezetett a jobbágyság teljes felszámolásához.¹⁴²

Wesselényi személyi levéltára sok hányattatáson ment keresztül. Ez alatt nem csak az elmúlt évszázad eseményeit értjük, hanem hogy a Wesselényi család nagy műgonddal megalkotott rendjét többször megbontották, átalakították, amely nem könnyíti meg a kutatók

¹³⁸ ACSÁDY Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, Szikra, 1948. 361.

¹³⁹ Wesselényi levelei a három nemzethez. Marosvásárhely Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, F 250 Fond familial Wesselényi din Jibou, 130a Manusriese ale baronului Wesselényi. Discursuri ale lui Wesselényi Miklós II.

¹⁴⁰ ACSÁDY i. m. 361.

¹⁴¹ ACSÁDY i. m. 361–162.

¹⁴² EGYED Ákos: Wesselényi Miklós és a jobbágyság felszabadítása Erdélyben 1848-ban. *Erdélyi Múzeum*, 1996/3–4. 219.

dolgát. A majdhogynem teljesen szétesett Zöld könyv¹⁴³ lassanként eltűnő írásai azonban sok mindent elárulhatnak Wesselényi úrbértervéről, illetve annak alakulásáról.¹⁴⁴

Fontos az elemzést mindjárt a beszédek dátumánál kezdeni. Az első, Erdélyi úrberről című munka 1842 decemberéből, azaz egy hónappal a Dósa Elekkel folytatott, a polémiával kapcsolatos eszmecseréjét követően keletkezett. Wesselényi és Dósa álláspontja azonos a probléma lényegét tekintve. Wesselényi osztozik Dósa megközelítésében, mely szerint a jobbágyok meg vannak fosztva az alapvető emberi jogoktól.¹⁴⁵ „Az eleitől fogva minden képzelhető ’s kigondolható terheket ők hordoztak helyettünk ’s érettünk, ’s az ő verejtékük táplálta henyeségünket; az ő kezeik munkája után ’s által bírtuk ’s használtuk vagyonunkat...”¹⁴⁶ A törvényhozás nem arra törekedett, hogy a parasztság helyzetét javítsa, hanem csak az elnyomottak feletti hatalmat biztosítsa. A parasztság gyakori éhségének és problémáinak mind anyagi, mind szellemi oka az eddig nyomott és jogtalan helyzete, ez okozója a földes úrral való felettébb káros viszonyának is.¹⁴⁷ Tovább rontott a helyzeten és tovább szította a gyűlöletet a jobbágyok szívében az a helyzet, hogy 1820-ban a megyék – ahogyan Wesselényi fogalmaz – alkotmányos és törvényes kötelességből az urbárium törvény Erdélybe való behozatala ellen kellett szegülni. Ennek oka az volt, hogy 1820-ban nem hívták össze az országgyűlést, tehát ha a megyei gyűlések, illetve a három (közjogilag releváns) nemzetének gyűlései elfogadták volna az úrberről szóló jogszabályt, akkor azzal legitimálták volna az Erdély történeti alkotmányát megkerülő Habsburg önkényuralmi rendszert. Ezt az összefüggést a nép nem látta, számukra látható csupán annyi volt, hogy a Bécsből kézi vezérelt kormányzat úrbért szeretne, de ennek a nemesség ellenáll.¹⁴⁸

A lehetséges és később megvalósuló jövőt tekintve is azonos véleményen vannak. Dósa ’42-es levelében utal a lehetséges kimenetre, amikor azt mondja, hogy különösen ügyelni kell, hogy azok az eszközök, melyekkel az ország sorsát jobbítani akarják, nehogy a veszedelem eszközei legyenek.¹⁴⁹ Dósa ezzel mintegy előre vetíti a Szabadságharc erdélyi borzalmait és a jobbágyok felkelését. Wesselényi egy hónappal később írt beszédében

¹⁴³ Wesselényi Miklós 1842 és 1847 között kelt 21 beszédének írásos formáját tartalmazza, mintegy 291 lap terjedelemben. Ezt az elnevezést már Venczel József is használta.

¹⁴⁴ A Zöld könyv összesen hat az úrbér kérdéssel kapcsolatos beszéd leiratát tartalmazza: Az erdélyi úrberről. 1842.; 1846 és az Erdélyi Úrberről. 1846.; Nemes Udvarhelynek Rendeihez az úrbér és örökváltság tárgyában. 1846.; Cím nélkül (Az úrbér és örökváltság kérdésében.) 1846.; Az erdélyi adólajstromról. 1867.; „Adj keveset ’s tarts meg sokat” körüli törekvések ’s célzatok Erdélyben 1847.; DJCAN F250. 130a Zk. A fond tartalmáról Venczel József ír tanulmányt, de az azt követő időkből a levéltári egység tartalma megváltozott, az iratok összekeveredtek. VENCZEL József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. *Erdélyi Múzeum*, 2002/3–4.

¹⁴⁵ Wesselényi Miklós: Erdélyi úrberről. 1842. DJCAN F250. 130a Zk. 2.

¹⁴⁶ Wesselényi Miklós: Erdélyi úrberről. 1842. DJCAN F250. 130a Zk. 3.

¹⁴⁷ Wesselényi Miklós: Erdélyi úrberről. 1842. DJCAN F250. 130a Zk. 7.

¹⁴⁸ Wesselényi Miklós: Erdélyi úrberről. 1842. DJCAN F250. 130a Zk. 13.

¹⁴⁹ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1842. 11. 27. Marosvásárhely DJCAN F250, 135

ugyancsak lázadás és forradalom képét vetíti előre arra az esetre, ha a jobbágyok jogi helyzete kielégítő módon nem kerül szabályozásra.¹⁵⁰

Különös jelentősége Dósa 1842-es leveleinek, hogy az úrbér elvetéséről és a lehetséges tragédiáról már Kossuth 1846-ban írt levele¹⁵¹ előtt négy évvel figyelmezteti Wesselényit.

A két vélemény közötti eltérés a vázolt félreértésre is választ ad. Dósa 1842-ben úgy fogalmazott, hogy könnyebb lenne, ha nem ragaszkodnának annyira az úrbérhez, mint a helyzet megoldásához szükséges egyetlen lehetőséghez,¹⁵² négy évvel később pedig úgy nyilatkozik, hogy be kell vezetni, ha nincs más. Dósa tehát az örökváltság mellett érvel, de látja, hogy ezt megvalósítani nem lehet, a helyzet pedig 1846-ban már olyan feszült, hogy muszáj cselekedni. Wesselényi azt állítja, hogy más út nem is képzelhető el.¹⁵³ Négy évvel később véleménye megváltozott, azonban az úrbért tartja még mindig az egyetlen megoldásnak, de az ok már az, hogy az erdélyi nemesség nem mint a jobbágyok terheinek teljes megszüntetéséhez vezető lépcsőfokot kezelnék, hanem mint eszközt kiváltságaik megőrzéséhez.¹⁵⁴ Mivel mást kivitelezhetőnek nem tartott, ezért nem is tárgyalta azokat.¹⁵⁵

3. 2. 2. Az 1846-1847-es időszak

Különösen fontos a Zöld könyv és hasonló kéziratok behatóbb tanulmányozása, mivel ezen írások sok esetben cenzúrázva, vagy egyáltalán nem jelenhettek meg, különösen egy 1846 decemberében kiadott kormányrendelet követően, amely az úrbérrel foglalkozó cikkeket betiltotta Erdélyben és Magyarországon egyaránt,¹⁵⁶ így a történések befolyásolóinak egyes gondolatai, cselekvéseinek motivációja jobban megérthető.

Az 1846-1847-es időszakban Wesselényi hosszú levelet intézett az öt követként küldő Udvarhelyszék rendjeihez. Ez a levél kisebb-nagyobb változtatásokkal és kihagyásokkal megjelent az Erdélyi Hiradóban is. Három pontban foglalta össze nézetei lényegét: első, hogy úrbér bevezetésére van szükség, második, hogy ezt minél előbb eszközölni kell, harmadik, hogy az úrbér nem lehet más mint ideiglenes intézkedés az örökváltság bevezetéséig. Csak

¹⁵⁰ Wesselényi Miklós: Erdélyi úrbérről. 1842. DJCAN F250. 130a Zk. 11.

¹⁵¹ Kossuth Lajos levele Wesselényi Miklóshoz. 1846. 05. 27. Tinnye. Közli: Ferenczi 50–62. Eredeti: DJCAN F250 141 Corespondență primită de baronul Wesselényi Miklós II – Lit. K.

¹⁵² Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1842. 11. 27. Marosvásárhely DJCAN F250, 135.

¹⁵³ Wesselényi Miklós levele Dósa Eleknek: 1842. 09. 09. Freiwaldau DJCAN F250, 135.

¹⁵⁴ Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 08. 21. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

¹⁵⁵ FERENCZI i. m. 149.

¹⁵⁶ FERENCZI i. m. 152.

átmeneti stádium lehet, ideiglenes intézkedés. „Az úrbéri viszonyok kora elmúlt”, csak híd lehet az örökváltságig. Bizalmatlanság van az úrbérrel kapcsolatban a kiváltságtalan és a jogaik védelme érdekében egyesült kiváltságosok között, melyet csak az örökváltsággal lehet feloldani.¹⁵⁷ Dósa Wesselényi felismerése előtt négy évvel egy hozzá írt levélben vázolta ennek a forгатókönyvnek az előnyeit és veszélyeit. Kihangsúlyozza, hogy (ahogyan 1847-1849-ben be is igazolódott) a kényszerűségből meghozott úrbéri törvénynek megvannak a veszélyei.¹⁵⁸

1847-ben Wesselényi indulatos cikket írt „Adj keveset ’s tarts meg sokat” körüli törekvések ’s célzatok Erdélyben címmel, de ez végül sehol sem jelenhetett meg. Lesújtó hangnemben rója föl a nemességnek önző viselkedését.¹⁵⁹ Érti, hogy az országgyűlési viták rossz irányt vettek, az ellenzék meggyengült, a „királyi hivatalosok” az erdélyi egykamarás országgyűlés kilenczizedét tették ki.¹⁶⁰ Úgy vélte, ha ezt a törvényt elfogadják, akkor parasztlázadás lesz. Keserűen jegyzi meg: „...a múlt tavaszi galicziai események sokakat lehangoltak ugyan ’s az úrbér ’s parasztnak adandó engedmények iránt egyszerre hajlandóbbak kezdettek lenni. Kár és vétek volt e körülményt fel nem használni az akkor került utasítások biztonnal egészen más hangulatuak lettek volna, mint a mostaniak.”¹⁶¹ Dósa Elek segítségét kéri, hogy jelen helyzetre tekintettel igyekezzen az embereket egy korszerű és sürgős úrbér gondolatával megbarátkoztatni és kéri, hogy a cél érdekében használja fel minden – főleg Marosszékből jelentős – befolyását.¹⁶²

Az országgyűlés, melynek többségét az arisztokrácia adta, kevés kivételtől eltekintve az erdélyi nemesség tönkretételét látta az úrbér szabályozásában, ezért 1847-ben olyan úrbértörvény született, amelyet ha végrehajtottak volna, a jobbágyság teljes kifosztását szolgálta volna.¹⁶³ A törvény¹⁶⁴ csak azokat a földeket hagyta volna a jobbágyság kezén, amelyek az 1820. évi összeírásban szerepeltek.¹⁶⁵ Az összeírás azonban csaláson alapult. A jobbágyság, hogy minél kevesebb állami adót kelljen fizetni, uraik tudtával ingatlanuknak csak

¹⁵⁷ Wesselényi Miklós: Nemes Udvarszék Rendeihez az úrbér és örökváltság tárgyában. 1846. 11. 13. DJCAN F250. 130a Zk.

¹⁵⁸ Dósa Elek levele Wesselényi Miklóshoz 1842. 11. 27. Marosvásárhely DJCAN F250, 135.

¹⁵⁹ Úgy véli, hogy az erdélyi arisztokrácia csak a magyarországi mágnásokat utánozza. Wesselényi Miklós: Adj keveset ’s tarts meg sokat” körüli törekvések ’s célzatok Erdélyben 1847. 01. 31. DJCAN F250. 130a Zk.

¹⁶⁰ FERENCZI i. m. 154.

¹⁶¹ Úgy véli, hogy az erdélyi arisztokrácia csak a magyarországi mágnásokat utánozza. Wesselényi Miklós: Adj keveset ’s tarts meg sokat” körüli törekvések ’s célzatok Erdélyben 1847. 01. 31. DJCAN F250. 130a Zk.

¹⁶² Wesselényi Miklós levele Dósa Elekhez 1846. 07. 30. DJCAN F250, 165 Copii 1846.

¹⁶³ BEÉR János – CSIZMADIA Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 63.

¹⁶⁴ 1847. évi törvények III. cikkelye. MÁRKUS Dezső: 1540 – 1848. évi erdélyi törvények. In: Corpus Juris Hugarici. Budapest, Franklin – Társulat, 1900. 635.

¹⁶⁵ MOL. F 52 Conscriptio Czirákya.

kis részét, sokszor alig egynegyedét vallották be, így telküknek csak töredéke került az adólajstromra. 1847-ben ezen összeírás alapján akarták megállapítani az úrbéri földeket.¹⁶⁶

1848 tavaszán parasztmozgalmak hulláma sodort végig Erdély falvain. Ennek két oka volt: egyik, hogy az erdélyi parasztság már márciusban tudomást szerzett a magyarországi jobbágyszabadság törvény elfogadásáról, és másik, hogy április 11-én megszűnt a robot.¹⁶⁷

4. Befejezés

4.1. Az úrbérkérdés sorsa Erdélyben

Wesselényi küzdelme a jobbágyszabadságért mégis sikeresnek mondható. Az 1848. június 6-án Kolozsváron üléselő erdélyi diéta elfogadta a rendi rendszert megbontó törvényt.¹⁶⁸ Wesselényi két héttel később már úgy fogalmazott a Kolozsvári Híradó hasábjain,¹⁶⁹ hogy „szabad embert, szabad földet kellett teremteni, természetes.”¹⁷⁰ Azért, mert amellet, hogy ez a jelenkornak és szellemnek követelve parancsolt igénye lett, Erdélynek is arra „mellőzhetetlen szüksége” volt. A szabad föld és a szabad ember csak úgy létesülhetett, ha a robot és a dézsma eltörlésre kerül, és ha az a föld, miután ez járt a jobbágnak és a szellemnek, mint tulajdont kapják meg.¹⁷¹

Erdély országgyűlése 1848-ban külön fogalmazta meg a jobbágyszabadság törvényeket, de annak elfogadásának lehetőségét kétségtelenül a magyarországi események tették lehetővé. Főbb vonásaiban azonosak a magyarral, de néhány, a későbbiekben fontossá váló részletben eltérnek azoktól.¹⁷² A jobbágyok a majorsági parasztbirtok után a szolgálmányokat teljesíteni tartoztak. Külön bíróságok felállításáról rendelkeztek a volt földesurak és a volt jobbágyok között földjeik úrbéri vagy majorsági természete felől támadt

¹⁶⁶ BEÉR–CSIZMADIA i. m. 63.

¹⁶⁷ EGYED (1996) i. m. 224.

¹⁶⁸ EGYED (1996) i. m. 224.

¹⁶⁹ A Kolozsvári Híradó az Erdélyi Híradó utódja. A névváltoztatást azzal indokolták, hogy mivel a két magyar haza újra egyesült ezért nem indokolt többé külön az erdélyi jelzőt használni.

¹⁷⁰ WESSELÉNYI Miklós. A királyi kisebb haszonvételekről. *Kolozsvári Híradó*, 1848. 06. 20. 13.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² HOMOKI-NAGY Mária: Jobbágyszabadság és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben. In: MEZEY Barna – VÖRÖS Imre (szerk): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténetek 1848-ról*. Budapest, Logod, 2001. 115.

vitás kérdések elintézésére. A székely örökség körébe tartozó birtokokat egészében majorsági birtoknak nyilvánították. A volt jobbágy úrbéres pedig telkének szabad tulajdonosa lett.¹⁷³

Az 1848. őszi jobbágymozgalom általános felkelésbe csapott át. Az udvarházak egy részét feldúlták, a rabságba ejtett nemesi családokat pedig elhurcolták.¹⁷⁴ Wesselényi ebben az időben újra Frewaldauban volt.¹⁷⁵ Az események híre oda is eljutott, azonban ismerősei kímélték, nem mondták el neki a részleteket.¹⁷⁶ Wesselényi nem láthatta már újra Zsibót és az egykori fényes uradalmat, 1850-ben a haza vezető út közben, Pesten halt meg.¹⁷⁷

4.2. Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Dósa Elek és Wesselényi Miklós között baráti kapcsolat volt. Nem mondhatjuk azonban, hogy az úrbérkérdésben teljesen egyet értettek volna. A probléma gyökerét tekintve azonban azonos állásponton voltak. Dósa Elek jobbágysággal kapcsolatos nézetei világosak, úrbérfogalma jogászibb, az alapvető emberi jogok ismeretéről és érvényre juttatni kívánságáról tesz tanúbizonyságot. A cél a jogegyenlőség, tehát örökváltságra van szükség. Ha bevezetik az úrbért, mely mindenféleképpen kényszerű megoldás, akkor előtte az adók alapját kell tisztázni. Dósa Elek nagy hatást gyakorolt Wesselényi Miklósról, ahogyan mindenkire, aki az erdélyi reformkor jogi kérdéseivel kapcsolatba került.

A dolgozatban áttekintettük Wesselényi véleményének alakulását is. Itt három állomást állapíthatunk meg. Először az úrbért tartotta az egyetlen lehetőségnek, másodszor ugyanancsak az úrbért, de mint az örökváltsághoz vezető nélkülözhetetlen lépcsőfokot, harmadszor pedig elégedetten tekint az 1848-ban bekövetkező örök váltságra. Nem róhatjuk fel számára következetlenségét. A reformkori Erdélynek nem volt ötven, hetven akár száz éve ezen organikus fejlődést kívánni. Wesselényi volt az, akinek bátorsága és elszántsága előbbre vitte a kérdést. Ahhoz pedig, hogy ezt az emberek százezreit érintő változást vezethette, nagyban hozzájárult Dósa Elek szellemi inspirációja is. Nagy jelentősége volt, hogy Kossuth

¹⁷³MÁRKUS Dezső: 1540 – 1848. évi erdélyi törvények. In: Corpus Juris Hugarici. Budapest, Franklin – Társulat, 1900. 673–675.

¹⁷⁴ MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és szabadságharcban. . In: SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1392.; DÓSA ELEK: *Marosszék* MOL P 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

¹⁷⁵ Wesselényi Miklós levele Nagy Lázárhoz 1849. 11. 07. DJCAN F250, 169 Copii apririe-decembrie 1849

¹⁷⁶ EGYED (1996) i. m. 227.

¹⁷⁷ TRÓCSÁNYI i.m. 552.

előtt négy évvel már figyelmeztette Wesselényit az úrbér bevezetésének nehézségeiről és az örökváltság fontosságáról.

Mind Dósa Elek, a jogtudós mind Wesselényi Miklós, a politikus önfeláldozóan, ember feletti erővel szolgálta Erdélyt, vállalva a kormánnyal való konfrontációt és a börtönt egyaránt.

5. Források

5.1. Szakirodalom

ACSÁDY Ignác: *A magyar jobbágyság története*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, 1906.

ASZTALOS Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, Collegium Transilvanicum, 1928.

BALÁS Gábor: *Erdély jókora jogtörténete 1540 – 1849 közti korra*. Budapest, Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottság, 1979.

BALÁS Gábor – DOMOKOS Andrea: *Erdély rövid jogtörténete 1947-ig*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1991.

BEÉR János – CSIZMADIA Andor: *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

BERLÁSZ Jenő: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái, (1770–1780)*. *Századok*, 1941/7–8.

BÓNIS György: *Magyar jog – székely jog*. Kolozsvár, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, 1942.

BÖZÖDI György: *A székely társadalom 1848-ban*. In: ZÁHONY Éva (szerk.): *Hitel - Kolozsvár 1935–1944*. II. Kolozsvár, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991.

CONNERT János: *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, Gombos F. nyomdája, 1901.

DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány, melyet az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-dik év óta törvényszerűen költ, s az 1849-dik évig érvényességgel bírt törvények és szokások szerint*. Kolozsvár, Evangelico Református Főtanoda Nyomdája, 1861.

DÓSA Elek: Az erdélyi magyar és székely magánjogtudomány. KKEKK ms. 2001.

EGYED Ákos: A jobbágyszabadítás néhány kérdése Háromszéken. *Korunk*, 1971/8. 1192.

EGYED Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.

EGYED Ákos: Wesselényi Miklós és a jobbágyszabadítás Erdélyben 1848-ban. *Erdélyi Múzeum*, 1996/3–4.

FARKAS Albert: *Országgyűlési Emlékkönyv*. Pest, Heckenast Gusztáv nyomdája, 1867.

FEKETE Géza: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-1973*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

FERENCZI Zoltán: Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846-1847-ben. *Századok*, 1902/1–2.

HOFBAUER László: Az Erdélyi Híradó története (1827-1848). In: GYÖRGY Lajos (szerk.): *Erdélyi tudományos füzetek 43*.

HOMOKI-NAGY Mária: „Jobbágyszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben” In: Mezey Barna – Vörös Imre (szerk.): *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténészek 1848-ról*. Budapest, Logot, 2001.

KÁLNOKY, Nathalie: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda, Pallas, 2007.

KARDOS Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Budapest, Légrády testvérek könyvnyomdája, 1905.

KONCZ József: *A marosvásárhelyi evangelico református kollégium története*. Marosvásárhely, Imreh Ny, 1889.

LAKATOS Sámuel: *Ötven év a marosvásárhelyi casino életéből 1833-1883*. Marosvásárhely, Evangelico református kollégium nyomdája. 1886.

MÁRKUS Dezső: *Magyar Jogi Lexikon*. VI. Budapest, Pallas, 1898–1907.

MÁRKUS Dezső: 1540 – 1848. évi erdélyi törvények. In: *Corpus Juris Hugarici*. Budapest, Franklin – Társulat, 1900.

MISKOLCZY Ambrus: A konzervatív ellentámadás. In: SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és szabadságharcban. . In: SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

SÁNDORFY Kamill: *Erdély reformkorszakának jogtörténete*. Budapest, Effo, 2000.

SZABÓ Sámuel: Makfalvi Dósa Elek. *Székely Közlöny*, 1867/35.

SZÁDECZKY KARDOS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Reprint, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

PÁLFFY János: Magyarországi és Erdélyi urak. In: SZABÓ T. Attila (szerk.): *Pálffy János emlékezései*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1939.

PAPP Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadója, 1922.

SZABÓ Sámuel: Makfalvi Dósa Elek. *Székely Közlöny*, 1867/35. 276.

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

ÜRMÖSSY Lajos: Erdély *irányadó lapja (1830-40-es években)*. Kolozsvár, Stief Jenő és társa, 1907.

ÜRMÖSSY Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből 1949. július 19.- 1866. április*. Temesvár, Csanád-egyházmegyei Könyvsajtó, 1894.

VENCZEL József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. *Erdélyi Múzeum*, 2002/3–4.

Vasárnapi Ujság, 1867/47.

5.2. Elsődleges források

5.2.1. Egykorú folyóiratokból

BERZENCZEY László: Marosszéki közgyűlés. *Erdélyi Híradó*, 1842/11–13., 57–58.

BERZENCZEY László: Jobbágypokról székelyföldön. *Erdélyi Híradó*, 1842/78., 79.

DÓSA Elek: Nyilatkozat. *Erdélyi Híradó*, 1842/15. [1842a]

DÓSA Elek: Nyilatkozat a' Pálffy János által fölfedezett Dósa-elvre nézve. *Erdélyi Híradó*, 1842/69., 70. [1842b]

DÓSA Elek: Felelet Pálffy János és Berzenczey László urak feleleteikre. *Erdélyi Híradó*, 1842/84. [1842c]

FOGARASI P. János: Urbéri tervezet. *Erdélyi Híradó*, 1842./15.

KEMÉNY Pál: Marosszéki közgyűlés ügyében. *Erdélyi Híradó*, 1842/14.

PÁLFFY János: Igénytelen nézetek korunk hatalmas igényeiről. *Erdélyi Híradó*, 1842/52., 55., 56., 57., 59.

PÁLFFY János: Pár szó Dóza Elek úr „Nyilatkozat”-ára. *Erdélyi Híradó*, 1842/72.

WESSELÉNYI Miklós. A' királyi kisebb haszonvételekről. *Kolozsvári Híradó*, 1848. 06. 20.

5.2.2. Levéltári, kéziratári anyagok

Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattár

Dósa Elek: *A marosszéki primipilus és pixidarius székelyek tisztválasztásbeli szabad votumok megszorítása ellen előterjesztett vélekedés*. Ms 1994.

Román Állami Levéltár Kolozs megyei fiókja

Fond familial Wesselényi din Jibou F250,

130a Manusriese ale baronului Wesselényi.

135 Corespondență primită de baronul Wesselényi Miklós II – Lit. D

141 Corespondență primită de baronul Wesselényi Miklós II – Lit. K

161 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. 1838-1841.

162 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. 1844.

163 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – ianuarie–mai 1845.

164 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – mai–decembrie 1845.

165 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. 1846.

166 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. 1847.

167 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – ianuarie–iunie 1848.

168 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – iunie–decembrie 1848.

169 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – aprilie–decembrie 1849.

170 Copii ale scrisorilor baronului Wesselényi Miklós II. – ianuarie–martie 1850.

Fondul personal Dósa Elek F 475 1638-1911.

Román Állami Levéltár Maros megyei fiókja

Fond Colegiul reformat Tirgu-Mures.

Magyar Nemzeti Levéltár

DÓSA ELEK: *Vázlatok Wásárhely 's vidéke történeteiből az úgynevezett martiusi napok óta mostanig.* P90 2. csomó 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

Fond X7162. 17670/8.

F 52 Conscriptio Czirákyana (1819–1820).

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

Nagygyűlési jegyzőkönyv

Törvénytudományi Osztály értekezleti jelentése 1867. RAL: 271/1867